

Etruská civilizace – pohřební ritus a umění

Bakalářská práce

Studijní program:

B7106 Historická studia

Studijní obor:

Kulturněhistorická a muzeologická studia

Autor práce:

Veronika Klimešová

Vedoucí práce:

PhDr. Pavel Smrž

Katedra historie

Zadání bakalářské práce

Etruská civilizace – pohřební ritus a umění

Jméno a příjmení: **Veronika Klimešová**
Osobní číslo: P16000780
Studijní program: B7106 Historická studia
Studijní obor: Kulturněhistorická a muzeologická studia
Zadávací katedra: Katedra historie
Akademický rok: **2017/2018**

Zásady pro vypracování:

Tato práce je zaměřena na pohřební rituály etruské civilizace na území dnešního Toskánska v Itálii, která se rozvíjela zhruba od 8. století př.n.l. až do 4. stol. př.n.l. Cílem je zachytit jejich vývoj, typologii a odraz rituálů v umění Etrusků. Dále bude práce sledovat vliv etruských rituálů na pohřební ritus starověkých Římanů. Práce bude zpracována na základě analýzy narativních, diplomatických a obrazových pramenů, studia výtvarného umění, sochařství a odborné literatury.

Rozsah grafických prací:
Rozsah pracovní zprávy:
Forma zpracování práce:
Jazyk práce:

tištěná/elektronická
Čeština

Seznam odborné literatury:

BARKER, Graeme a Tom RASMUSEN. Etruskové. Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-351-7.

BOUZEK, Jan. Etruskové – jiní, než všechny ostatní národy. Praha: Karolinum. 2003. ISBN 80-246-0516-3

BURIAN, Jan a Bohumila MOUCHOVÁ. Záhadní Etruskové. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1974

Etruskové a Římané: podivuhodné archeologické objevy : cesty, objevy, rekonstrukce. Praha: Knižní klub : Balios, 2001. ISBN 80-242-0555-6.

HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.

HEJZLAR, Gabriel. Etruskové a jejich výtvarná práce. Praha: SPN, 1969

KELLER, Werner. Etruskové. Praha: Orbis, 1974. ISBN 11-086-74.

MÜHLESTEIN, Hans. Die Etrusker im Spiegel ihrer Kunst. Berlin: VEB Deutscher Verl. der Wissenschaften, 1969

PRAYON, Friedhelm. Etruskové: Historie, náboženství , umění. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X.

Vedoucí práce: PhDr. Pavel Smrž
Katedra historie

Datum zadání práce: 30. dubna 2018
Předpokládaný termín odevzdání: 30. dubna 2019

L.S.

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2018

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

31. července 2020

Veronika Klimešová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce PhDr. Pavlu Smržovi za pomoc, rady a odborný dohled. Dále paní Mgr. Ivetě Svobodové za pravopisnou korekturu textu, a v neposlední řadě děkuji své rodině za její podporu.

Anotace

Tato práce je zaměřena na pohřební rituály etruské civilizace na území dnešního Toskánska v Itálii, která se rozvíjela zhruba od 8. století př. n. l. až do 4. stol. př. n. l. Cílem je zachytit jejich vývoj, typologii a odraz rituálů v umění Etrusků. Dále bude práce sledovat vliv etruských rituálů na pohřební ritus starověkých Římanů. Práce bude zpracována na základě analýzy narativních, diplomatických a obrazových pramenů, studia výtvarného umění, sochařství a odborné literatury.

Klíčová slova

Etruskové, Etrurie, pohřební rituály, náboženství, bohové, podsvětí, démoni, umění, nástěnné malby, fresky, sarkofágy, nekropole, hrobky, Římané

Anotace

This work is focused on the burial rituals of Etruscan civilization in the territory of present-day Tuscany in Italy, which developed from the 8th century BC to the 4th century. The aim is to capture their development, typology and reflection of rituals in the art of the Etruscans. Furthermore, the work will follow the influence of Etruscan rituals on the burial rite of ancient Romans. The work will be based on the analysis of narrative, diplomatic and pictorial sources, the study of fine art, sculpture and literature.

Key words

Etruscans, Etrurias, burial rituals, religion, gods, underworld, demons, art, murals, frescoes, sarcophagi, necropolis, tombs, Romans

Obsah

Úvod.....	8
Kritika pramenů a použité literatury.....	10
1. Původ Etrusků.....	12
2. Etruské náboženství	16
2.1. Etruská božstva.....	19
2.2. Božstva podsvětí.....	22
2.3. Posmrtný život.....	25
3. Etruské pohřbívání	26
3.1. Etruské pohřební rituály	29
3.2. Etruské umění.....	31
3.2.1. Nástěnné malby.....	34
3.2.2. Výbava hrobek.....	37
3.3. Nekropole.....	40
3.4. Příklady hrobek.....	43
3.4.1. Hrobka Regolini - Galassi.....	43
3.4.2. Hrobka rodiny Velimnů.....	45
3.4.3. Hrobka Augurů.....	46
3.4.4. Hrobka Býků.....	47
4. Etruský vliv na římské pohřební rituály.....	49
Závěr	53
Seznam použitých zdrojů	55
Seznam příloh.....	59
Přílohy.....	61

Úvod

Tato bakalářská práce se věnuje etruské civilizaci, jejich původem, náboženstvím, které bylo přímo spjato s etruskou kulturou, pohřbíváním jejich zesnulých a rituálům přitom prováděných, výbavou hrobek a v neposlední řadě ovlivnění římské civilizace a jejich pohřbívání.

V úvodní kapitole *Původ Etrusků* se budu snažit o přiblížení etruské civilizace a teoriích o jejich původu. Hlavní teorie jsou tři. Řecký historik Hérodotos tvrdil, že Etruskové nejsou původní obyvatelé Itálie. Za jejich mateřskou zemi považoval, jihoasijské město Lýdii. S tímto tvrzením však nesouhlasil jeho římský vrstevník, historik Dionýsios z Halikarnassu, který se domníval, že Etruskové byli původní obyvatelé Itálie. Třetí teorie patří římskému historikovi Titu Liviovi. Ten tvrdil, že Etruskové pocházejí ze severu Itálie a postupem času se stahovali více k jihu. Dále se v úvodní kapitole budu věnovat vzniku samotné Etrurie a dvanácti prvotních etruských měst, od jejich založení, období rozkvětu až po pád a ovládnutí Římany.

Ve druhé kapitole *Etruské náboženství* se chci zaměřit na náboženství, které bylo nedílnou součástí etruské civilizace. Vyzdvihnout několik nejdůležitějších bohů nebes a podsvětí a v neposlední řadě popsat posmrtný život, jak byl Etrusky vnímán. Jejich náboženství bylo polyteistické a bylo ovlivněno převážně řeckou a římskou kulturou. Jako každé náboženství, tak i to etruské mělo svůj panteon bohů. Nejmocnější božstvo bylo považováno božstvo nebes. Nebesa byla rozdělena do čtyř sektorů a ty na další čtyři stejné části. Stejným způsobem bylo rozděleno i podsvětí. Etruské náboženské myšlení bylo sepsáno do knih, které Římané pojmenovali *Disciplina Etrusca*. Neoddělitelnou součástí tohoto náboženství bylo věštění osudu, který Etrusky nejvíce proslavilo. Nejpopulárnější bylo věštění budoucnosti a vůle bohů ze zvířecích jater, blesků nebo letu ptáků.

V předposlední kapitole *Etruské pohřbívání* bych se chtěla věnovat pohřbívání zesnulého do hrobek a rituálům vykonávaných při pohřbu i po něm. Déle se zaměřit na výbavu hrobek, do které spadají nástěnné malby, keramika, sochy nebo sarkofágy.

Velké rozdíly v pohřbívání se objevovaly regionálně, ale největší rozdíly byly mezi severní a jižní Etrurií. Na severu se vytvářely tzv. tumuly, ty se skládaly zpravidla ze dvou

částí, chodby a horní komory. Zato v jižní Etrurii kvůli hornatému terénu byly tvořeny převážně skalní hroby.

Etruskové věřili, že smrt je jen milníkem mezi jednou etapou a druhou etapou života člověka, proto vyprovázeli zesnulého do podsvětí se všemi poctami. Prováděli při tom mnoho rituálů, do kterých patřily i obětiny, nebo pro uctění památky pořádali pohřební hostiny i několik dní. Pro lepší život po životě, Etruskové vybavovali svým zesnulým hrobky různými předměty denní potřeby a stěny hrobky zdobily nástěnnými malbami. Na těch nejčastěji zobrazovali přírodu, hrdinské výjevy a pohřební hostiny. Nedílnou součástí hrobek byla například i keramika šedočerné barvy nazývaná buccero, sochy z vápence představující předky, kteří hlídali tělo zesnulého a bohatě zdobené sarkofágy, které měli připomínat tělo mrtvého.

V podkapitole *Nekropole* bych se chtěla zabývat nekropolemi, neboli městy mrtvých, která ležela vždy za hranicemi města. Na příkladech nekropole Monterozzi v Tarquinii a nekropole Banditacci v Cerveteri bych chtěla přiblížit strukturu a rozmanitost nekropolí. Dále bych se zaměřila na čtyři nejznámější etruské hrobky a jejich originální výbavu. Jednalo by se o hrobku Regolini-Gakassi v Cerveteri, rodinnou hrobku Volumniů v Perugii, hrobku Augurů a hrobku býků v Tarquinii.

Na závěr v kapitole *Etruský vliv na římské pohřební rituály* se zaměřím na etruský vliv na římské pohřební rituály, jelikož se etruská kultura stala kolem 3. století př. n. l. definitivně součástí římské. Římané si od Etrusků, aniž by si to chtěli sami přiznat, převzali mnoho nápadů a poznatků z každodenního života, náboženství i různé pohřební rituály a zvyky, a časem je zdokonalovali. Římané žili ze slávy bývalé bohaté Etrurie, a díky tomu se nám dochovaly prvky etruské civilizace.

Kritika pramenů a použité literatury

Etruskové jsou záhadná civilizace, o které se nám dochovaly jen prameny řeckých a římských antických historiků a filosofů. Veškeré Etrusky napsané spisy se nám bohužel nedochovaly. Od antických autorů se dozvídáme o původu Etrusků, který doposud není zcela znám. Již v antické době se vedly spory o jejich původu. Hérodotos ve svém díle *Dějiny, aneb, Devět knih dějin nazvaných músy*¹ tvrdil, že Etruskové pochází z jižní Asie, zato jeho oponent Dionýsios z Halikarnassu ve svých spisech *Římské starožitnosti*² se přiklání k tvrzení, že Etruskové jsou původní obyvatelé Itálie. Dodnes se jedná o jednu z největších a nevyřešených otázek ohledně etruské civilizace. O tuto civilizaci se zajímal i římský císař Claudius, který veškeré zjištěné informace zapsal do dvaadvaceti svazkového díla *Tyrrhenika*, které se bohužel nedochovalo.

U ostatních antických historiků a v jejich dílech se objevují bohužel jen nepatrné zmínky o Etruscích a jejich kultuře. Například u Aulese Galliuse, který ve své knize *Antické noci*³ vypráví o konfliktu mezi Římany a etruskými haruspiky. I Cicerone se v díle *Předtuchy a výstrahy*⁴ zmiňuje o těchto etruských věštcích. Další autor Publius Vergilius se ve svých spisech *Aeneis*⁵ zmiňuje například o krutosti etruského krále Mezentiově, který vládl městu Cerveteri. Mnoho antických historiků se zmiňuje ve svých knihách hlavně o válkách Římanů a Etrusků jako např. Polybios v *Dějinych I.*⁶, kde popisuje pokus Etrusků s pomocí Keltů a Samnitů porazit ve 3. století př. n. l. Římany, ale bohužel neúspěšně. Taktéž Titus Livius se zmiňuje ve svých *Dějínách*⁷, spise prvním o etruské civilizaci, respektive o etruském králi Tarquiniovi a stavbě velkolepého chrámu, který si posléze Římané přivlastnili, zdokonalili a vytvořili tak Kapitolský chrám.

¹ HÉRODOTOS. *Dějiny, aneb, Devět knih dějin nazvaných MÚSY*. 2. vydání, Odeon, 1972. ISBN 9788020011923.

² DIONYSIUS OF HALICARNASSUS. *The Roman antiquities, volume 1*. Cambridge: Cambridge Harvard university press, 1937.

³ GELLIUS, Aulus. *Atické noci*. Bratislava: Tatran, 1987. ISBN 061-050-87.

⁴ CICERO, Marcus Tullius. *Předtuchy a výstrahy*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-056-0.

⁵ VERGILIUS, Publius. *Aeneis*. Praha: Svoboda, 1970. ISBN 978-80-200-1997-4.

⁶ POLYBIOS. *Dějiny I*. Praha: Arista, 2008. ISBN 978-80-86410-56-2.

⁷ LIVIUS, Titus. *Dějiny. I. 2. vyd.* Praha: Svoboda, 1979.

Veškeré tyto prameny jsou však ovlivněné svou dobou. Jelikož všichni římsí autoři, kteří o Etruscích psali, již jejich éru rozkvětu nezažili. Římané Etrusky považovali za národ, který měli snahu ovládnout, což se jim nakonec podařilo.

Co se týče literatury, musím především vyzdvihnout knihu *Záhadní Etruskové*⁸ od Jana Buriana a Bohumily Mouchové, která podává ucelený přehled celé etruské civilizace od jejího vzniku až po zánik. Vše je doprovázeno obrázkovým materiálem, který napomáhá s dokreslením představ o této civilizaci.

Dále se pro mě stala velmi důležitá a velmi cenná publikace *Etruskové a jejich výtvarné práce*⁹ od Gabriela Hejzlara. V této práci je přiblíženo etruské umění do detailů od architektury, urbanismu měst, chrámů, hrobů a nekropolí až po výbavu hrobů, plastiku, šperky, keramikou, zrcadli nebo nástěnnými malbami. Pro shrnutí původu Etrusků jsem dále použila publikace od Wenera Kellera *Etruskové*¹⁰ a Friedhelma Prayona *Etruskové: Historie, náboženství, umění*.¹¹

Velký problém bylo najít ucelenou publikaci v češtině o etruském náboženství. Minimum bylo již ve zněměných dvou knihách od Kellera a Prayona. Pro kapitolu etruské náboženství byla však kniha od Nancy de Grummond *Etruscan Myth*¹², kde byly do podrobnosti vypsány veškeré bohové a démoni etruského pantheonu. Další z nejpoužívanějších publikací byla *Etruscan Art*¹³ od Johatana Nigela Spiveye, ze které jsem čerpala informace o nástěnných malbách v hrobkách a jejich významu.

O etruské civilizaci se v běžných hodinách dějepisu na základních a středních školách mnoho času nevěnuje. Bez Etrusků by se však Římané a jejich kultura nestala vrcholem antické doby. Proto jsem ráda, že jsem si vybrala toto téma do své bakalářské práce.

⁸ BOUZEK, Jan. *Etruskové - jiní, než všechny ostatní národy*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0516-3.

⁹ KELLER, Werner. *Etruskové*. Praha: Orbis, 1974. ISBN 11-086-74.

¹⁰ KELLER, Werner. *Etruskové*. Praha: Orbis, 1974. ISBN 11-086-74.

¹¹ PRAYON, Friedhelm. *Etruskové: Historie, náboženství, umění*. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X.

¹² GRUMMOND, Nancy de. *Etruscan Myth, Sacred History, and Legend*. Philadelphia: Brill, 2006. ISBN 9781931707862.

¹³ SPIVEY, Nigel Jonathan. *Etruscan Art (World of Art)*. New York: Thames & Hudson, 1997. ISBN 978-0500203040.

1. Původ Etrusků

Etruskové byli záhadnou civilizací, o které se doposud neví, odkud přesně pocházela. Už za doby řeckých a římských spisovatelů, kteří o nich byt' jen zmínkou napsali ve svých spisech, nebyl jejich původ jasný.

Objevovaly se dvě hlavní teorie o jejich původu. Podle řeckého historika Hérodota nepatřili Etruskové k původním italským obyvatelům. Ve svých spisech uvádí, že Etruskové do Itálie původně přišli z východu, respektive z jihoasijské Lýdie.¹⁴ Podle legendy se "po skončení Trojské války, tedy mezi 13. -12. století př. n. l., v důsledku těžké a přetrvávající bídy, lýdský král Attis rozhodl rozdělit svůj lid na dvě skupiny, jedna měla zůstat ve vlasti, a druhá, vedená jeho synem Tyrrhénem, se měla vydat na moře, aby hledala lepší osud někde jinde."¹⁵ Sám Hérodot o jejich původu píše toto: „Za časů krále Atya, syna Manova, nastala po celé Lýdii veliká nouze o potraviny. Lýdové zprvu trpělivě vyčkávali, a když neustávala, hledali nějakou odpomoc. Každý z nich vymýšlel něco jiného. A tak tehdy vynašli hru v kostky, vrhcáby, s míčem a všechny jiné hry podobné. Když hry vynalezli, používali jich proti hladu tak, že jeden den hráli od rána do večera, aby nemohli hledat potravu, a druhý den přestali hrát a jedli. Takovým způsobem to vydrželi osmnáct let. Nouze však nepovolovala, nýbrž spíše vzrůstala, a tak král rozdělil Lýdy na dvě skupiny a museli losovat, buď že zůstanou, nebo se ze země vystěhují. K té části, která si vytáhla los, že mohla zůstat, se přiřadil král sám, a k té, která měla odejít, přidal svého syna, který se jmenoval Tyrsénos. Ti, kdo si vytáhli los k odchodu ze země, odešli do Smyrny, postavili si lodi, naložili na ně všechno, čeho bylo k plavbě třeba, a odpluli hledat živobytí a sídla. Cestou minuli mnoho národů, až přišli k Ombrikům. Tam si založili města a bydlí tam až podnes. Z Lýdů si změnili jméno podle králova syna, který je přivedl: podle jeho jména se nazvali Tyrsény.“¹⁶

Řekové si o jejich původu vyprávěli mnoho legend a mýtů. Jeden ze známých mýtů o původu Etrusků napsal i řecký historik Hesiodos ve své *Theogonii*: „Kirké, Hélia dcera a vnučka Hyperiona, s těžce zkoušeným Odysseem se spojivši v lásce, Agria porodila a Latina, bez hany reka, ale i Télegona, skrz rozkošnou Afroditu. Ti tedy ve velké dálce, až

¹⁴ BURIAN, Jan MOUCHOVÁ, Bohumila. *Záhadní Etruskové*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1974. s. 83 - 84.

¹⁵ *Etruskové a Římané: podivuhodné archeologické objevy: cesty, objevy, rekonstrukce*. (překl. FLEMROVÁ, Alice, LÁŽŇOVSKÁ Miloslava), Praha: Knižní klub: Balios, 2001. ISBN 80-242-0555-6. s. 11.

¹⁶ HÉRODOTOS. *Dějiny, aneb, Devět knih dějin nazvaných MŮSY*. 2. vyd. Praha: Odeon, 1972. ISBN 9788020011923. s. 57.

v zálivu na svatých výspách, byli Tyrrhénů všech, toho slavného národa, králi.“¹⁷

Na rozdíl od řeckých historiků měli římscí historikové o původu Etrusků výhradně odlišný názor. Jeden z těchto představitelů byl například římský historik Dionýsios z Halikarnassu. Ten tvrdil, že Etruskové byli domácí obyvatelstvo, nikoliv přistěhovalci z východu, a to díky znalosti spisu lýdského historika Xanthuse z Lýdie. V tomto spisu nenalezl část, ve které by se pojednávalo o Tyrrhénovi, který by vládl Lýdům, a ani jednu zmínku o lýdské kolonii. Dále neshledal žádné podobnosti mezi etruským a lýdským jazykem nebo náboženskými rituály a zvyky. Tímto zavrhl teorii Hérodota o původu Etrusků z jižní Asie.¹⁸ K tomuto tvrzení se připojil i další římský historik Titus Livius. S menším pozměněním faktů, že Etruskové sice nepřišli z jižní Asie, ale pocházeli se severu a jejich přechodnou stanicí se stalo město Raetie, které se nacházelo na severní hranici Itálie. Bohužel toto tvrzení, ani tvrzení Dionýsia, nemělo dostatek důkazů, a tak myšlenka Hérodota o původu etruské civilizace z východu se stala hojně přijímána nejen v římské době.¹⁹

Otázka o původu Etrusků se znovu objevila až v 18. -19. století, kdy se historici celého světa rozdělili znovu na dva tábory. Na ty, kteří podporovali teorii příchodu Etrusků z východu, a ty, kteří si mysleli, že Etruskové jsou původním obyvatelstvem.²⁰ K jihoasijskému původu se kloní mnoho badatelů, jako je například: E. Pais, P. Ducati, B. Medestov, E. Bulanda, F. Schachermeyer, A. Futwangler, G. Herbig nebo A. KaroAkerstrom.²¹ Tuto teorii lze i podpořit faktem, že nejstarší etruská města, jako například Vetulonia, Tarquinia a Caere, byla postavena na pobřeží, kde se nejspíše původní etruské obyvatelstvo vylodilo při své migraci z jižní Asie. Zato města ve vnitrozemí, kam se postupnou migrací přesouvali, byla založena až v pozdější době.²² Další prvek, co tuto teorii podporuje, je, že mezi některými maloasijskými a etruskými jmény byla určitá shoda. Svědčí o tom i orientální prvky, které můžeme nalézt v archaickém etruském výtvarném umění.²³

V 17. - 19. století se začíná rozvíjet znovu již miněná hypotéza Tita Livia, a to, že Etruskové pocházejí ze severu. Hypotéze o původu ze severu napomáhal fakt, že podle řeckých historiků se sami Etruskové označovali jako Ras(se)na. Toto slovo se shodovalo na podobnosti s jiným slovem Reti, které označovalo lid obývající alpské údolí.²⁴

Rozpory o původu neutichaly ani v 19. - 20. století. Historikové tohoto století přebírali ve

¹⁷ HÉSIODOS. *Železný věk*. Praha: Odeon, 1976. ISBN 80-205-0127-4. s. 78 - 79.

¹⁸ DIONYSIUS OF HALICARNASSUS. *The Roman antiquities*, volume 1. Cambridge: Cambridge Harvard university press, 1937. s. 83-98.

¹⁹ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 85- 86.

²⁰ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 88.

²¹ HEJZLAR, Gabriel. *Etruskové a jejich výtvarná práce*. Praha: SPN, 1969. s. 12.

²² HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 13.

²³ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 90 - 91.

²⁴ *Etruskové a Římané*, pozn. 15, s. 12.

svých studiích převážně hérodotovské tradování východního původu. Postupně se docházelo k názoru, že „snaha určit za každou cenu původ nějaké civilizace, která je výsledkem dlouhodobého procesu, se totiž jeví jako chybná.“²⁵ Tento obrat ve vnímání původu nastal ve 40. letech 20. století, kdy se jeho studiem začal zabývat Massimo Pallottino, otec italské etruskologie. „Ten svou pozornost neupíral na abstraktně pojatý „původ“, ale na konkrétně pojaté „utváření“, poukázal na to, jak se různé dosud uváděné argumenty navzájem výborně doplňují, aniž by si protirečily - to vše za předpokladu, že nemají posloužit jako důkaz, že již v dávném starověku Etruskové představovali jakési jednotné uskupení, ať už zformované ve vzdálených zemích, nebo v Etrurii samotné.“²⁶ V tomto duchu probíhá bádání i v 21. století a záhada o původu Etrusků není dodnes spolehlivě vyřešena.

Etrurie se rozkládala na území dnešního Toskánska (viz. obr. č. 1). Jádrem Etrurie se nacházelo mezi Florencií a Římem, na severu byla ohraničena Arnem, na západě Tyrhénským mořem, na východě a jihu Tiberou a Apeninami.²⁷ Ale Etruskové nebyli jediní, kdo obýval starověkou Itálii. Na severu měli sousedy, kteří si říkali Ligurové, a okolo samotné Etrurie byl kmen Italiků.²⁸ „K rychlému rozvoji etruské kultury napomáhala nepochybně okolnost, že Etruskové mohli navázat na tradici kultury Villanovské, ale i jejich schopnost přivést tento stupeň na vyšší úroveň. Přeměna prostých villanovských sídlišť v kvetoucí města, zpracování kovů v širším měřítku, rozvoj řemesel a obchodu i námořní plavby, styky s jinými zeměmi na západním i východním Středomoří jsou charakteristickými rysy velkého zlomu, který se tu odehrál.“²⁹

Nejnámějšími městy v Etrurii byla města Vulci, Tarquinia, Cerveteri, Populonia, Vetulonia na severu, a na jihu to byla města Veje, Volsinie, Chiusi nebo Cortona.³⁰ Etruská města tvořila jednotlivé celky, jakési městské státy podobné řeckým polis, které na sobě nebyly nijak závislé. Jednalo se o spojení několika obcí v jeden celek. Počátky těchto měst můžeme datovat již do doby villanovské kultury. Nejlépe tento trend můžeme spatřit ve městě Veji.³¹ Dále tu bylo dvanáct etruských měst, která se spojila v takzvanou volnou federaci, která ale měla nejspíše jen náboženský základ. Tato města propojoval pravděpodobně kult bohyně Voltumny. Každé město ovládalo rozlehlé území, v jeho čele stál velmož, tzv. lukumon, který byl nejvyšší představitel právního řádu, dále velel vojsku a byl nejvyšší

²⁵ Etruskové a Římané, pozn. 15, s. 12.

²⁶ MAGAGNINI, Antonella. *Etruskové: poklady starobylých civilizací*. Praha: Euromedia Group - Knižní klub, 2008. ISBN 978-80-242-2034-5. s. 22.

²⁷ PRAYON, Friedhelm. *Etruskové: Historie, náboženství, umění*. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X. s. 14.

²⁸ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 9.

²⁹ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 52.

³⁰ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 14 - 15.

³¹ BOUZEK, Jan. *Etruskové - jiní, než všechny ostatní národy*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0516-3. s. 17.

církevní autoritou.³² Ústřední svatyni měla města v oblasti Volsinii/Orvieto, Fanum Voltumnae. Zde se scházeli panovníci dvanácti měst a volili si každoročně svého vůdce.³³ V 7. století př. n. l. se projevil v etruských městech rozkvět, nejen ekonomický, ale i kulturní. Etruská říše se rozkládala po celém dnešním území Toskánska, přes severoitalskou oblast až k řece Pád.³⁴ Z měst postupně začínali vycházet kolonisté do severních oblastí Itálie, ale i na jih od Etrurie. Nejvýznamnějším úspěchem Etrusků však bylo obsazení ostrova Korsika. Zde došlo k prvním konfliktům mezi Etrusky a Řeky.³⁵ Velké konflikty propukly i mezi Etrusky a Římany, zhruba ve 4. století př. n. l. Ty se projevovaly až do dobytí posledního etruského města Volsinie v 2. stol. př. n. l.³⁶ O důvodech nevraživosti mezi Etrusky a římskou civilizací se zmiňoval římský autor Aulus Gallius, a ve své knize *Antické noci* v kapitole O věrolomnosti etruských haruspiků. V této krátké kapitole se vypráví o radě zlomyslných etruských věštců, tzv. haruspiků, které si Římané pozvali, aby jim poradili, co mají dělat se sochou Horatia Coclesa, kterou zasáhl blesk. Ti jim poradili, aby sochu postavili na nepříznivé místo, které pohoršuje bohy. Věštcí byli uznáni za tuto nekalost vinni a nakonec popraveni.³⁷

I po ovládnutí celé Etrurie Římany si Etruskové zachovali svou kulturu hluboko do římského období. Etruština se sice pomalu vytrácela skoro ze všech vrstev společnosti, ale přechovávala se jako hovorový jazyk nejméně do 1. stol. př. n. l.³⁸ Etruštinu se naučil i římský císař Claudius, který sepsal v řečtině dvacetisvazkové dílo o Etruscích tzv. *Tyrrheniku*, která se bohužel nedochovala a tak se o etruské civilizaci dozvídáme převážně z archeologických nálezů odkrytých hrobek.³⁹

³² *Etruskové a Římané*, pozn. 15, s. 13.

³³ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s.21 - 22.

³⁴ DUNSTAN, William E., *Ancient Rome*. Lanham, Rowman, 2011, ISBN 07-425-68342, s. 597.

³⁵ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 53-57.

³⁶ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 79.

³⁷ GELLIUS, Aulus. *Atické noci*. Bratislava: Tatran, 1987. ISBN 061-050-87. s. 56-57.

³⁸ KUMPERA, Jan. *Historia Mundi II.: Vybrané kapitoly z dějin středověku*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2004. ISBN 80-7043-327-2. s. 58.

³⁹ SÜETONIUS TRANQUILLUS, Gaius. *Životopisy dvanácti císařů*. Praha: Svoboda servis, 1998. ISBN 80-902300-5-9. s. 271 - 272.

2. Etruské náboženství

Již ve své době byli Římany Etruskové považováni za jeden z nejvyspělejších národů na Apeninském poloostrově, a to nejen v hospodářství a obchodu, ale hlavně v náboženství. K objasnění představ etruského náboženství nám slouží obrazy zachycené na zrcadlech a ozdobných předmětech, písemné zprávy římských spisovatelů, modely zvířecích jater sloužící při věštění, nástěnné malby v hrobkách atd.⁴⁰ Etruské náboženství bylo polyteistické a převážně hodně ovlivněno řeckou a posléze i římskou kulturou. Mnoho názvů božstev bylo převzato z řečtiny nebo latiny. Největší důraz byl kladen hlavně na podsvětí, které bylo neodmyslitelně spjato s pohřbíváním a pohřebními rituály. Jediné dochované zmínky o etruských spisech věnovaných jejich náboženství tzv. *Disciplina Etrusca* byly od řeckých a římských historiků, jako byl například řecký historik Hérodotos nebo římský filozof Marco Tullio Cicerone. Právě Cicerone ve svých spisech *Předtuchy a Výstrahy* pojmenoval etruské knihy shrnující veškeré vědění o bozích a věštění jako *Disciplina Etrusca*.⁴¹ Etruské náboženství bylo postaveno na božském zjevení. Podle starého etruského mýtu se vyprávělo, že se při orbě u řeky Marty v Etrurii stala neobvyklá událost. Rolník při orbě svého pole vyryl čerstvou brázdu, z té vyšla božská bytost, která vypadala jako mladý chlapec, který měl moudrost starce.⁴² „*Křik vylekaného oráče přivolal lukumory (etruské velekněze). Stařecké dítě jim zpívalo svatá naučení, kterým uctivě naslouchali a vyslechnuté zaznamenali, aby je předali jako nejvzácnější majetek svým potomkům.*“⁴³ Po dokončení poslední věty se bytost skácela mrtvá na zem zpět do vyorané brázdy. Jednalo se o bytost, která byla nazývána Tages a jednalo se o syna Genia a vnuka nejvyššího etruského boha Tinia. Na tomto místě podle mýtu posléze vyrostlo první, a hlavně nejznámější etruské město Tarquinie (viz. obr. č. 2).⁴⁴

Náboženské myšlení, které lukomoři zapsali, se poté začalo nazývat jako *Disciplina Etrusca*. Jednalo se o jakési věštecké úkony Etrusků, jak správně vykládat vůli bohů. To se provádělo především věštěním z vnitřností zvířat, letu ptáků nebo z blesků.⁴⁵ Například římský historik Publius Tacitus Corneliuso etruském věštění píše toto: „*Starověká Itálie se*

⁴⁰ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 58 - 59.

⁴¹ CICERO, Marcus Tullius. *Předtuchy a výstrahy*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-056-0. s. 23.

⁴² GRUMMOND, Nancy de. *Etruscan Myth, SacredHistory, and Legend*. Philadelphia: Brill, 2006. ISBN 9781931707862. s. 23.

⁴³ KELLER, Werner. *Etruskové*. Praha: Orbis, 1974. ISBN 11-086-74. s. 80.

⁴⁴ KELLER, Werner, pozn. 43, s. 80.

⁴⁵ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 56.

nesjednotila jen na základě politického aspektu, ale také na základě významného psychologického hlediska - etruské věštecké umění, jež bylo nejvýznamnějším této civilizace, se stalo podstatným prvkem římské náboženské tradice.“⁴⁶ Právě rozdíl mezi etruským a římským náboženstvím byl zásadní v tom, že Etruskové přímo komunikovali s bohy a mohli se od nich nechat informovat o budoucích událostech.⁴⁷

Disciplina Etrusca se skládala ze tří hlavních knih. První byla *Libri haruspici*, jednalo se o knihu, jak správně předpovídat ze zvířecích jater. Druhá byla *Libri fulgurales*, ve které bylo zaznamenáno věštění z blesků a třetí *Libri rituales*. Zde byly popsány jiné druhy věštění budoucnosti. Ale objevují se i další knihy jako například kniha *Libri fatales*, která zachycuje čas živých lidí a národa nebo kniha *Libri acheruntic* popisující podsvětí a pohřební rituály. Pro pochopení všech knih a celého náboženského systému Etrusků museli kněží studovat i několik let, než mohli provádět veškeré úkony a rituály.⁴⁸

Nejpopulárnější věštění bylo ze zvířecích orgánů. Etruští haruspikové k věštění nejčastěji používali játra, dále však také plíce, srdce nebo střeva obětiny. Na rozdíl od jiných národů Etruskové věřili, že sídlo života se nachází v játrech a ne v srdci, protože játra byla největší orgán, obsahují nejvíce krve.⁴⁹ Nejčastěji byla používána játra ovčí (viz. obr. č. 3). Kněz především zkoumal barvu a vnější vzhled jater. Pokud nebyla v pořádku, znamenalo to špatné znamení.

Další často používané bylo věštění z blesků. Urození Etruskové považovali blesky za zvláštní znamení, často se jich báli a tak je považovali za nepříznivé znamení bohů a předzvěst smrti. Jako nemilé znamení blesky považovali i vládci. Podle legendy byla socha Augusta před jeho smrtí zasažena bleskem, přičemž blesk spálil písmeno „C“. Etruští haruspikové prohlásili, že císaři zbývá pouhých sto dní, což se vyplnilo.⁵⁰ Blesky byly rozdělovány podle barvy, na bílý, černý a rudý. Ty byly rozdělovány na základě jejich působnosti na prorocké, násilné a duté, dále se rozdělovaly podle velikosti a polohy na obloze. Tyto blesky posuzovali a interpretovali jen etruští nejvyšší kněží. Etruští kněží dále věřili, že jsou vrženy vždy tři blesky. První sesílal sám Tinia (Jupiter) a znamenalo to příznivé znamení. Druhý blesk přinášel škody a třetí měl destruktivní charakter. Nejvíce nápadnější

⁴⁶ TACITUS CORNELIUS, Publius. *Z dějin císařského Říma*. Praha: Svoboda, 1976. s. 12.

⁴⁷ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 70 -71.

⁴⁸ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 56.

⁴⁹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom. *Etruskové*. Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-351-7. s. 221.

⁵⁰ BRIQUEL, Dominique; GUITTARD, Charles. *Les écrivains du siècle d'Auguste et l'Etruscadisciplina*. Université de Tours: Piganiol 1991. ISBN 0248-8388. s. 70.

činností etruských haruspiků zabývajících se věštěním z blesků byla speciální oběť na vyvolání nebo oddálení blesků a pohromy z nich.⁵¹

A v neposlední řadě bylo také velmi populární věštění z letu ptáků. Věštilo se nejenom z letu, ale i ze zpěvu. Když bylo slyšet a vidět havrana, jednalo se o pozitivní znamení, jelikož Etruskové havrana považovali za posvátného ptáka. Naopak vrána byla poslem špatných zpráv. Jestliže byla viděna vrána, znamenalo to prudký déšť a špatné znamení.⁵²

Dalším znamením, které posílali bohové na Etrusky, byla nemoc dnes známá jako epilepsie. Potvrzují to i vykopávky kostry v Tarquinii, při kterých byly objeveny v blízkosti oltáře a kanálů na obětní tekutiny ostatky chlapce ve zvláštní poloze, který měl na krku pověšený ochranný amulet. Jeho lebka nesla důkazy deformace, které odpovídají tomu, že ve svém krátkém životě mohl trpět epilepsií. Právě epileptické záchvaty, kterými člověk trpěl, pro Etrusky znamenaly božské znamení. Proto tito lidé byli ve společnosti vážení.⁵³

Nedílnou součástí etruského náboženství byli kněží. Ti prováděli každodenní styky s bohy. Kněží byli rozděleni podle hierarchie. Nejvýznamnější byli haruspikové, kteří věštili ze zvířecích vnitřností. Další byli augurové a ti věštili z letu ptáků. Augurové nosívali zatočenou hůl jako odznak svého řádu.⁵⁴

Pro Etrusky byla také velmi důležitá příroda, respektive posvátné háje, řeky. V jižní Etrurii se nacházely minerální a sirnaté prameny. Etruskové věřili, že mají léčivou moc, avšak vyléčení záviselo hlavně na boží vůli, proto byly do pramenů házeny různé sošky bohů a jiné obětiny v podobě šperků. Typické místo bylo například u jezera Falterona v severní Etrurii. Zde ve výši asi 1 400 metrů nad mořem se nacházelo již dnes vyschlé jezero, z něhož bylo vytaženo několik set bronzových sošek nejen bohů, ale i zbraní a jiných votivních darů.⁵⁵

⁵¹ CRISTOFANI, Mauro. *Etruschi: una nuovaimagine*. Firenze: Giunti, 2000. ISBN 88-09-01792-7. s. 146.

⁵² GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 20.

⁵³ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 24.

⁵⁴ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 221.

⁵⁵ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 69.

2.1 Bohové

S etruským pohřbíváním a rituály byli neodmyslitelně spjati i bohové a démoni, a to především démoni, kteří doprovázeli zesnulé do podsvětí. Často bylo božstvo a démoni zobrazováni na freskách v hrobkách a byli jim přinášeny obětiny a dary pro lepší přechod zesnulého ze života do smrti. Etruskové měli ze svých bohů velký respekt, proto prováděli mnoho rituálů, aby si získali jejich přízeň. Nejvíce právě vynikali ve věštění budoucnosti, o které jsme se zmínili už předešlé kapitole.

Pokud Etruskové hovořili o bozích obecně, používali výraz „*ais*“ nebo „*eis*“ (v plurálu „*aisar*“ nebo „*eisar*“). V případě, pokud mluvili o konkrétním bohovi, používali výraz „*flere*“. Etruskové si nejdříve své bohy představovali jako jakousi esenci (řecky „*numen*“ – což znamenalo vyjádření síly nebo vitality boha přítomného a aktivního, když nebyl nijak znázorněn).⁵⁶ Až v pozdějších dobách začali bohové mít lidskou podobu.⁵⁷

Nejmocnější božstvo bylo božstvo nebes. Nebe je nepředvídatelné: z nebe zdánlivě z ničeho přichází déšť, kroupy, blesky nebo vítr, a protože nebesa byla považována za sídlo mnoha bohů, tyto jevy mohly být vykládány jako projevy jejich hněvu nebo přízně.⁵⁸

Nebe bylo rozděleno do čtyř sektorů. Tyto sektory byly rozvrženy ještě na další čtyři stejné části. Těchto celkem šestnáct polí bylo „*obydleno různými božstvy, která z těchto svých sídel ovlivňovala pozemský život*“.⁵⁹ Podobným způsobem bylo rozčleněno i podsvětí. Jednalo se o jakýsi neviditelný kříž, jehož ramena vymezovala směr sever - jih, východ - západ. „*Čára probíhající od severu k jihu nesla (v latinském označení) název „cardo“, čára sledující slunce od východu k západu „decumanus“ (viz. obr. č. 4)*“.⁶⁰ Teprve toto členění umožnilo kněžím porozumět nadpozemským znamením a vysvětlit je. Tím bylo vymezeno i všechno božské a světské na zemi. Etruskové totiž věřili, že moc dobra a zla je nezaměnitelná a navždy začleněna do čtyř okrsků, určených kosmickými obydlími božstev.⁶¹

„Za dobrou předzvěst platil východní prostor, v němž se usadili nejvyšší bohové, příznivě naklonění člověku. Zvláště příznivý byl pak severovýchodní sektor, zaslíbený štěstí. Na jihu

⁵⁶ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 21.

⁵⁷ BLOCH, Raymond. *The Etruscans*. London: Thames and Hudson, 1958. ISBN B0000CK0R9. s. 4.

⁵⁸ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 222.

⁵⁹ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 60.

⁶⁰ KELLER, Werner, pozn. 43, s. 84.

⁶¹ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 31

panovala božstva země a přírody. Strašidelné a nemilosrdné síly podsvětí a osudu pak sídlily, jak se věřilo v beznadějných končinách západu, zvláště ve čtvrti mezi severem a západem, která platila za maximálně neblahou.“⁶²

Původ jmen etruských bohů můžeme rozdělit do tří kategorií. V první kategorii jsou nepochybně jména z etruštiny, a to například Turan (Afrodité/Venuše), Theson (Eos/Aurora) a pravděpodobně i jméno nejvýznamnějšího etruského boha Tinia (Zeus/Jupiter). Do druhé kategorie spadají jména přejatá z řečtiny, jako například Hercle (Heraklés/Heracles), Phersipana (Persefona /Proserpina) nebo Artumes (Artemis). Tato jména se k Etruskům nejspíše dostala v období nejintenzivnějšího kontaktu s Řeky. Poslední kategorií jsou jména božstev odvozena z latiny nebo latinských dialektů indoevropského původu, například Uni (Héra/Juno), Menerva (Athéna /Minerva) nebo Nethuns (Poseidon /Neptun).⁶³

Etruských bohů existuje velká řada. Bohužel se o všech nedochovaly úplné informace, o jejich existenci soudíme jen z nástěnných maleb z hrobů. Proto se zaměříme jen na to nejdůležitější božstva etruského pantheonu (viz. obr. 5).

Tinia/Tina/Tin (Zeus/Jupiter) byl nejvyšší nebeský bůh, identický s řeckým Diem a římským Jupiterem, jeho hlavním atributem byly blesky. Další jeho atributy byly například oštěp a žezlo, taktéž je považován za boha onoho světa. Jako u jeho řeckého i římského protějšku se jednalo o nejvyššího boha a vládce všech ostatních bohů. Nejčastěji byl znázorňován jako vousatý muž v nejlepších letech, ale postupem času byl zobrazován jako mladík.⁶⁴ Tinus mohl používat tři druhy blesků. První mu sloužil pro vlastní potřeby. Druhý mohl používat jen po souhlasu ostatních bohů a o třetí se dělil s bohy osudu.⁶⁵

Ženským protějškem boha Tinia byla **Uni (Héra/Juno)**. Jednalo se nejvyšší bohyni (římská Juno, řecká Héra). Vládla celému vesmíru a byla symbolem města Perugia. Byla to manželka nejvyššího boha Tinia. Jako jediná bohyně měla k dispozici vlastní blesk. Byla taktéž bohyní obydlí, rodiny, žen a hlavně matek.⁶⁶

Další důležitou bohyní byla bohyně **Artumes/Artimi (Artemis/Diana)**, ta byla v etruské mytologii často uctívána jako samostatná bohyně. Jednalo se o dceru Tinia. Příslušela jí

⁶² KELLER, Werner, pozn. 43, s. 84.

⁶³ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 64.

⁶⁴ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 66.

⁶⁵ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 66.

⁶⁶ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 67.

nadvláda nad zvířaty, zejména nad vlky, kteří byli pro Etrusky posvátní. Byla ochránkyní lesů a divokých zvířat. Taktéž byla často označována jako bohyně ochránitelka lidských společenství. Jejím dvojčetem byl bůh Aplun (Apollon), který byl považován za boha, který měl moc nad mořem, světlem, sluncem, uzdravením, uměním nebo básnictvím.⁶⁷

Dalším potomkem božských rodičů Tinia a Uni byla bohyně **Menerva/Menrva (Athéna/Minerva)**. Jednalo se o nejvyšší nebeskou bohyni. V etruském náboženství byla uctívána hlavně díky svým věšteckým schopnostem. Taktéž byla bohyní řemesel, umění, moudrosti a války.⁶⁸

Nethuns (Poseidon/Neptun) byl bůh totožný s řeckým Poseidonem a římským Neptunem a stejně jako oni si i on zachovává atribut trojzubce, kterým mohl rozpoutat bouři nebo zemětřesení. Jednalo se o boha moří a vodních živlů.⁶⁹

Méně známé božstvo byla bohyně **Cautha (Hélios/Sol)**. Jednalo se o božstvo slunce. O toto bohyni se dozvídáme jen z nápisů a maleb z etruských hrobů. Na etruských nápisech bývala označována jako „dcera Slunce“.⁷⁰

Bůh **Turms (Hermés/Merkur)** byl bohem obchodu a zboží a taktéž posel bohů. Římané ho převzali jako Merkura, jeho hlavním atributem byly okřídlené boty. Taktéž byl označován jako posel smrti (přirovnáván k řeckému Hermovi).⁷¹ Posel Turms hrál roli prostředníka mezi bohy a lidmi stejně tak, jako mezi zemí a podsvětím (v této souvislosti může být nazýván jako TurmśAitaś).⁷²

Dalším známým bohem byl bůh **Fufluns (Dionýsos/Bakchus)**. Jednalo se o boha vína, nejdříve byl zobrazován jako starý muž s vousy, ale posléze byl znázorňován jako mladý muž bez vousů. Byl to jeden z mnoha synů nejvyššího boha Tinia. Původně byl bohem úrody a veselí.⁷³

Hercle (Héraklés/Heracles) není tak úplně bůh. Jednalo se o nepřirozeného boha, ale mezi božstvo se dostal díky svým činům. Etrusky byl považován za boha pitné vody a byl

⁶⁷ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 57.

⁶⁸ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 66.

⁶⁹ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 66.

⁷⁰ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 58.

⁷¹ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 67.

⁷² GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 60.

⁷³ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 58.

také bůh uzdravování.⁷⁴ V Etrurii se nacházelo mnoho jeho svatyň a byl zde uctíván jako věštecký bůh.⁷⁵

Méně známější bohyně byla bohyně **Northia (Týché/ Fortuna)**. Jednalo se o bohyni osudu a náhody. Nejvíce byla uctívána v etruském městě Volsinii. Byla podobná římské Fortuně. Někdy byla zobrazována zahalená a slepá jako moderní pojetí spravedlnosti.⁷⁶

Turan (Afrodité/Venuše) byla vedle Unia Menervy jedna z dalších velmi důležitých bohyň pro Etrusky. Slavnosti na její počest se konaly v červenci (etrusky Traneus), který byl pojmenovaný podle ní. Její syn se jmenoval Turnu (řecky Erós) a její služka byla Lasa. Byla považována za bohyni lásky, sexuality, plodnosti a krásy.

„Co se týče svědectví o etruských božstvech, máme k dispozici vedle literárních a četných epigrafických svědectví, mezi nimi především zasvěcovacích nápisů a obětních textů, hojnost obrazových znázornění v malbách na vázách a v hrobkách, jakož i kruhové obrazové plastiky a votivní sošky.“⁷⁷ Etruské božstvo bylo všudypřítomné a nedílnou součástí etruské civilizace. Toto náboženské myšlení postupně pak přebíralo i Řecko a Řím a postupně si je přizpůsobilo vlastní kultuře.

2.2 Bohové podsvětí a démoni

Vedle bohů nebes existovalo v etruském náboženství i několik bohů podsvětí, kteří byli někdy také označováni jako démoni. Jednalo se buď o starší napohled nepěkné muže, nebo smíšené bytosti například s hlavou nějakého zvířete, avšak v jednom případě démonky Vanth se jednalo o ženskou krásnou postavu. Děsivý vzhled démonů měl podle badatelů nejspíše interpretovat lidský strach ze smrti nebo ztráty blízké osoby. Jako dalšími průvodci smrtí nebo

⁷⁴ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 66.

⁷⁵ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 58.

⁷⁶ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 66.

⁷⁷ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 65.

strážci hrobek kromě démonů byly i okřídlené ženské bytosti.⁷⁸ Mnoho těchto okřídlených žen bylo služkou nebo družkou bohyně lásky **Turan (Afrodité/Venuše)**.⁷⁹

Jeden z nejdůležitějších bohů podsvětí byl bůh **Aita (Hádés/Pluto)**. Jednalo se o vládce podsvětí. Pravděpodobně byl v této představě převzat od Řeků (Hádes). Od 4. – 3. století př. n. l. byl vyobrazován jako vousatý muž s vlčí čapkou na hlavě a po boku měl svou manželku **Phersipanu (Persefonu/Proserpinu)**.⁸⁰ V některých vyobrazeních měl dokonce ve vlasech hady. Za jeho posla byl považován takzvaný Turmés Aitaš, označovaný jako Hádův Hermes.⁸¹ Aita představoval božstvo, které bylo často zobrazováno při přechodu zesnulého do podsvětí. Můžeme ho přirovnat k takzvanému „andělu smrti“.

Manželkou boha Aita byla již zmíněná **Phersipana/Ferspnai (Persefona/Proserpina)**. Jednalo se tedy o královnu podsvětí. Byla považována za krásnou dívku, která byla přislíbena bohem Tiniem jeho bratru bohu Aitovi. Ale bohužel se nikde nedochovaly žádné informace, jakou měla náboženskou funkci v etruském náboženství.

Dále zde byla skupina ženských božstev zahrnující bohyně, které byly obecně označovány jako Lasy. Většinou byly na pohřebních urnách zobrazovány jako pozorovatelky. Byly to strážkyně hrobů a jejich atributy byly zrcadla a věnce. V některých scénách poukazovaly na nenávratný život.⁸²

Tito výše vyjmenovaní démoni byli považováni spíše za posly zesnulých do podsvětí, než za zlé síly, i když existuje mnoho dalších démonů a příšer, které můžeme v hrobkách najít. Byli to například Cerberus, pes se třemi hlavami, který hlídal vstup do podsvětí.⁸³

Jeden z nejznámějších démonů podsvětí byl například **Charun (Karun)**. Jednalo se o nejčastěji zobrazovaného démona s modrou, zelenou či šedou kůží. Oděn byl do krátké zástěry a byl obut do vysokých zavazovacích bot až ke kolenům.⁸⁴ Měl vousatý obličej se špičatým nosem, který připomínal orlí zobák. Někdy byl zobrazován i s oslími uši a křídly. V pravé ruce měl většinou kladivo (původní výklad ukazoval na mučicí nástroj, ale dnes je považován za symbol neodvratitelného osudu nebo mělo kladivo sloužit k otvírání dveří do

⁷⁸ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 71.

⁷⁹ *Etruskové a Římané*, pozn. 15, s. 35.

⁸⁰ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 66.

⁸¹ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 57.

⁸² PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 66.

⁸³ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 25.

⁸⁴ SPIVEY, Nigel Jonathan. *Etruscan Art (Worldof Art)*. New York: Thames& Hudson, 1997. ISBN 978-0500203040. s. 166.

podsvětí). Jako jiní bohové byl ve starších dobách zobrazován v podobě starého muže a v mladším období jako mladík bez vousů (viz. obr. č. 6).⁸⁵

Další mnohokrát znázorňovaný démon byl démon ženské postavy **Vanth**. Jednalo se o ženský protějšek Charuna. Byla zobrazována v dlouhých bílých šatech s dlouhými křídly.⁸⁶ „*Vanth bývala přirovnávána ke germánským Valkýrám, které byly u smrti přítomné, ale nezúčastněné.*“⁸⁷ Nápisy, kde se objevovalo jméno Vanth, se nacházely hned na devíti místech. A to například v Tarquinii, Vulci, Orvietu, anebo Chiusi. Kde se vzalo jméno Vanth, a co znamená, se zatím nepodařilo zjistit. Jedna teorie tvrdila, že jelikož hlídala dveře do podsvětí, mohlo by jméno být odvozeno od vchodu nebo dveří do podsvětí. Jiní historikové zase tvrdili, že Vanth byla odvozenina od osudu. Jak už bylo řečeno, jednalo se o atraktivní ženskou postavu, jako kontrast ošklivého a starého Charuna. V některých vyobrazeních mohla mít i barevná křídla (viz. obr. č. 7).⁸⁸ „*Pro náboženské představy však mají zvláštní význam právě ženské okřídlené bytosti, které buď drží v rukou svitek papíru, nebo píší na skládající tabulku.*“⁸⁹ Jedná se o to, že na papír nebo destičku byly napsány veškeré životní činy zesnulého a démoni se podle toho rozhodovali, jak se zesnulým naloží v posmrtném životě.⁹⁰

Jeden z mnoha dalších démonů podsvětí je například i **Tuchulcha**. Jedná se o démona, který byl nejděsivěji znázorňován. Byl složen z nejvíce zvířecích částí. Lidská hlava s ptačím zobákem, velké oslí uši se dvěma menšími hady na hlavě a taktéž byl někdy zobrazován s křídly.⁹¹

Démoni podsvětí byli nedílnou součástí přechodu zesnulého do posmrtného života, proto v žádné hrobce nesmělo chybět vyobrazení démona Charuna nebo démonky Vanth, kteří byli považováni za strážce dveří do podsvětí. Těmito freskami v hrobkách zajišťovali Etruskové klidný přechod zesnulého z jedné životní etapy do druhé.

⁸⁵ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 71.

⁸⁶ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 71.

⁸⁷ BONFANTE, Larissa, SWADDLING, Judith. *Etruské mýty*. Praha: Levné knihy, 2007, ISBN 978-80-7309-440-9. s. 33.

⁸⁸ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 20-22.

⁸⁹ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 71.

⁹⁰ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 71.

⁹¹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 233.

2.3 Posmrtný život

Smrt člověka pro Etrusky znamenala jen konec života, ale jen ukončení jedné etapy života a začátek další. Cestu do podsvětí brali jako zkoušku pro přechod do posmrtného života. Proto se snažili pro své zesnulé cestu do podsvětí co nejvíce zpříjemnit. Cesta do podsvětí pro zesnulé začínala pohřebním průvodek od domu pozůstalých až k hrobu, kde byl zesnulý uložen se všemi milodary a předměty denní potřeby. Posléze byla uspořádána smuteční hostina, která mohla trvat i několik dní. Hostiny se konaly z jednoho jediného důvodu, aby se na zesnulého nezapomnělo a připomínal se dalším generacím.

O podsvětí vypráví mnoho reliéfů v etruských hrobkách a znázorňují ho jako místo místo radosti. Podsvětí Etrusky bylo chápáno jako jakýsi městský stát, kde vládl bůh Aita se svou manželkou bohyní Persoinanou. Na freskách hrobů se právě objevovaly dveře, které nejspíše znázorňovaly jakýsi milník mezi světem živých a mrtvých. Bránu hlídali dva démoni, aby dveře do podsvětí zůstaly uzavřeny, aby běžný smrtelník nezjistil, co se za nimi skrývá. O tom, kdo přesně hlídal bránu do podsvětí, není úplně jasno. Cestě do podsvětí většinou přihlíželi již zmínění démoni *Charun* a *Vanth* (viz. obr. č. 8). Ale mohl to být například i trojhlavý pes. „*Ale nebylo možné jen tak projít stěnami hrobky do podsvětí hned vedle, bylo nutné podniknout cestu a soudě podle množství mořských tvorů v pohřební výbavě, je možné, že v některých představách tato cesta vedla přes moře.*“⁹² Do podsvětí zesnulý většinou odcházel po svých, jel na koni nebo voze. V některých případech byl dokonce odnášen obrovským okřídleným démonem. Někdy bylo naznačeno, že duše do podsvětí jde i několika různými způsoby. Co bylo cílem duše a jaká byla povaha etruského posmrtného života a podsvětí, to nám stále zůstává tajemstvím.⁹³

⁹² BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 231.

⁹³ GRUMMOND, Nancy de, pozn. 42, s. 212.

3. Etruské pohřbívání

Jako každý národ i Etruskové pohřbívali své zesnulé a prováděli při tom různé rituály, aby duše zesnulého došla klidu. Již za doby villanovského obyvatelstva se pohřbívalo v popelnicových hrobech. Jednalo se o žárový pohřeb. Do země byla vykopána jáma, do které se uložila tzv. bikonická urna (dvoupodlažní urna, která vytvářela jeden celek, kde je jedna polovina umístěna jako obrácená samostatná váza na vrchol druhé vázy)⁹⁴ s popelem zesnulého. Urna v této době měla většinou bronzovou přílbu.⁹⁵ Na bikonických urnách z 9. století př. n. l. se objevovaly geometrické motivy doplněné většinou figurami znázorňujícími hostinu anebo tanec.⁹⁶ Většina uren měla tvar domu nebo chatrče. Můžeme předpokládat, že použití „urny domu“ představovalo přání pozůstalých o největší blahobyt mrtvého člena rodiny.⁹⁷ Střecha takovéto urny ve tvaru domu byla sedlová, někdy i kopulovitá a byla držena několika vnitřními sloupy. Vchodové dveře byly čtvercového nebo obdélníkového tvaru. Některé hrobky měly rozšířený prostor u vchodu (viz. obr. 9).⁹⁸ Do hrobu svým zesnulým přidávali tzv. pohřební výbavu, která obsahovala většinou věci denní potřeby. Byly to např. spony na oděvy, nože, břitvy nebo přesleny. Na pohřebištích villanovské civilizace není téměř žádný rozdíl mezi hroby chudší a bohatší vrstvy společnosti.⁹⁹

Etruskové toto pohřbívání začali zdokonalovat a v 9. století př. n. l. se jejich kultura a villanovská začaly silně prolínat. Jelikož si Etruskové představovali posmrtný život jako pokračování života předešlého, hroby se začaly plnit různými milodary, jako byly například potraviny, různé nádoby, šperky nebo jiné předměty denní potřeby.¹⁰⁰ Dále Etruskové také věřili, že mezi tělem a duší není přímé materiální pouto. Proto spálením těla byla duše osvobozena. Posléze byl popel ukládán do uren v podobě domů nebo těl, tzv. sarkofágů.¹⁰¹

Zhruba v 8. století př. n. l. v době bronzové začala vznikat první monumentální etruská pohřebiště. Nejdříve se zde objevovaly velké hroby a mohyly, které byly seřazeny zcela náhodně. Nejspíše se jednalo o privilegované členy společnosti, jelikož chudší vrstva stále

⁹⁴ SPIVEY, Nigel, Jonathan, pozn. 84, s. 28.

⁹⁵ STRONG, Donald. *Antické umenie*. Bratislava: Pallas, 1970. ISBN 0520019105. s. 110.

⁹⁶ HAYNES, Sybille. *Etruscan civilization: a cultural history*. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7. s. 7.

⁹⁷ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 11.

⁹⁸ KLIMEŠOVÁ, Veronika. Urna z 1. poloviny 9. století př. n. l., [foto], Vatikánská muzea 2020.

⁹⁹ BURENHULT, Göran. *Velké civilizace – kultura a společnost starověku*. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-7203-778-1. s. 168.

¹⁰⁰ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 50 -51.

¹⁰¹ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 218.

zůstávala u žárového pohřbívání.¹⁰² „Z tohoto půdorysového rozvržení se vyvinuly složitější hroby pravděpodobně tím, že chodba byla rozšířena v útvar předsíně, za níž byl prostornější hrobní sál, případně komora v jeho pozadí. K nim se připojovaly boční komory sestavené systematicky po obou stranách tohoto jádra, přístupné již z chodby a zvláště z předsíně a z ústředního sálu.“¹⁰³

„Etruskové si velmi uvědomovali přítomnost mrtvých, proto měly etruské hroby podobu obytných domů, ale byly mnohem pevnější a bytelnější než obydlí pro život na zemi. Na etruských pohřebištích nalézáme i urny právě ve tvaru domů či chatrčí.“¹⁰⁴ U pozdějších kamenných uren jako například v urně z Chiusi, se na střeše objevoval otvor. Jednalo se o napodobení otvoru v lidském příbytku, kterým procházelo světlo do centrální místnosti a sváděla se tudy i dešťová voda do bazénku. Tento mechanismus posléze převzali Římané a dovedli ho k dokonalosti.¹⁰⁵

Ranně kruhové hroby vypadaly jako velké včelí úly, jejich horní část byla postavena z kvádrového zdiva. V dolní části kruhovitě místnosti byl položen sarkofág s tělem zesnulého. Strop hrobu byl tvořen tzv. nepravou klenbou. Vnitřní a vnější prostor hrobky spojovala chodba, která mohla sloužit jako místo pro další sarkofágy. Tato forma hrobu byla označována jako tzv. tholos.¹⁰⁶ V hlavní horní komoře byli zesulí položeni na vytesaná lehátka, zato v komorách po stranách, kde byli pohřbíváni chudší, se nacházely sarkofágy nebo prosté otvory vytesané do skály. „Pozdní etruské hroby jsou vytesány v řadách do vertikální skalní stěny jako terasové domy, zatímco rané mohyly byly uspořádány náhodně, tyto pozdější hroby byly často řazeny ve skupinách v jakémsi „městském plánu“.“¹⁰⁷

Velké rozdíly v pohřbívání se objevovaly i regionálně. Největší však byly mezi severní Etrurií a jižní Etrurií. V severní části se nejčastěji objevovaly hroby zvané tumuly, ale byly samozřejmě viděny i v jižní Etrurii, jen v menším množství.¹⁰⁸ Tyto stavby se začaly poprvé objevovat v 7. - 6. století př. n. l. a zasáhly do tradiční formy pohřbívání.¹⁰⁹ Tumul se skládal zpravidla ze dvou částí, z chodby a hrobní komory. Hrobní komora mohla mít půdorys pravoúhlý, kruhový nebo eliptický. Honosnější a větší hroby měly i několik komor. Hroby

¹⁰² BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 117.

¹⁰³ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 53.

¹⁰⁴ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 165.

¹⁰⁵ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 169 - 170.

¹⁰⁶ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 176 - 177.

¹⁰⁷ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 226.

¹⁰⁸ BONFANTE, Larissa. *Etruscan Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*. London: Wayne State University Press, 1986. ISBN 978-0814318133, s. 67.

¹⁰⁹ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 71.

byly kryty architrálovým stropem nebo nepravou později i pravou klenbou.¹¹⁰ Jak vznikl takovýto tumul? „*Na povrchu vrstvy tufu bývá vyznačena kružnice, považována za nezbytnou pro stavbu pohřební mohyly a je samozřejmé, že se její obvod měnil v závislosti na významu a monumentálnosti hrobky samotné. Kolem dokola se vyhrabal úval určité hloubky a vyhloubená zemina se navršila na vrstvu tifi do konického tvaru. Tumul, často navrchu zdobený stromy, byl poté připraven přijmout hrobku, která bývala obvykle obrácena směrem do středu. Ke stavbě "domu" pro nebožtíka se sestupovalo chodbou, dokud nebylo dosaženo dostatečné hloubky, která umožňovala správnou výšku pohřebních komor a zároveň i zachování tloušťky tufové vrstvy, nezbytné pro bezpečnost a celkovou stabilitu stavby.*“¹¹¹ Tyto hroby byly však postaveny především pro nejmocnější příslušníky společnosti. Tento tvar se udržoval až do 6. století př. n. l.¹¹² Jedna z dochovaných tumbových hrobek byla například hrobka u Cortony. Jednalo se o tumulus s pěti komorami propojené chodbou, která se rozšiřovala na tři obdélníkové sály, takže celkem zde bylo osm hrobních místností. Jednotlivé hroby měly klenbu vytvořenou z kvádrů tak, aby vznikla právě klenba nepravá. Podle předmětů v hrobce lze určit její stáří, a to na konec 7. století př. n. l.¹¹³

V jižní Etrurii díky hornatému terénu byly vytvořeny většinou skalní hroby, ale někdy se jednalo i o celé nekropole. Průčelí hrobky nebo nekropole bylo převážně předsunutě vytesané průčelí s reliéfním motivem. Byly to napodobeniny brány, sloupů a pilířů.¹¹⁴ Jednalo se hlavně o tři druhy průčelí. První vypadal jako vstup s jednoduchým otvorem, který se zmenšoval, až se došlo k falešným dveřím s reliéfem. Druhým typem bylo klasické průčelí se sedlovou střechou. Třetím typem byla hrobka s vrchní arkádou.¹¹⁵ Jak už z názvu vyplývá, tak skalní hroby byly vytesávány do skalních stěn. Jednotlivé hroby ležely vedle sebe nebo v několika řadách nad sebou.¹¹⁶ Tyto hroby se nacházely hlavně v Cerveterii a Tarquinii. Tento typ vydržel až do 1. století př. n. l. „*Vnější boční schůdky na vrchní plochu krychle, zakončenou různě tvarovanými obrubníky, jejichž římsy, velmi se podobající římsám oltářovým, navodily dojem o možném využívání plochy pro pohřební rituály.*“¹¹⁷

„*Architektura hrobek naznačuje užívání jedné ze střešních technik, techniky konzolových nosníků, která spočívá v horizontálním kladení překrývajících se kamenných bloků, čímž se*

¹¹⁰ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 51.

¹¹¹ *Etruskové a Římané*, pozn. 15, s. 19.

¹¹² BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 229.

¹¹³ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 57.

¹¹⁴ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 59.

¹¹⁵ *Etruskové a Římané*, pozn. 15, s. 28 – 29.

¹¹⁶ PRAYON, Friedhelm, pozn. 27, s. 20.

¹¹⁷ *Etruskové a Římané*, pozn. 15, s. 26.

vytváří stropy s kameny seřazenými v rovných řadách nebo jako schody v opačném pořadí, anebo vytváří falešné kopule, ale dosud neexistuje důkaz o použití této techniky pro domy živých.“¹¹⁸

Žárový ritus se udržel v částí Etrurie až do doby nadvlády Římanů. Bylo to také tím, že nebyly tak nákladné jako okázalé pohřby v hrobkách.¹¹⁹ Proto z poslední etapy etruské civilizace jsou známy především skvostné zdobené urny.¹²⁰

V pozdní době, respektive v 1. století př. n. l. se objevovaly krychlové hroby nazývané tomba nebo dado. Jejich původ sahal už do 6. století př. n. l., ale nejpopulárnější se staly právě v 1. století př. n. l. Dále se stále objevovaly i skalní hroby. Například hrobky u Castel D' Asso a Norchii.¹²¹ „Tyto krychlové hroby mají nepravé dveře se zahnutými nebo zaříznutými architrávy, které jsou vytesány v reliéfu na fasádě, vchod do pohřební komory je veden spodem, svažující se chodbou nebo dromos.“¹²² Falešné dveře měly znázorňovat vchod do podsvětí, který ve starších hrobkách byl jen namalován. Většina hrobek v tomto století již neměla komory, ale pouze vytesané prostory pro zemřelé. Předpokládalo se tedy, že pohřební rituály se musely odehrávat někde v prostorách hrobky a převážně sloužily i několika generacím.¹²³

3.1 Etruské pohřební rituály

Při ukládání zesnulého do hrobu se prováděly různé pohřební rituály, aby se usnadnil přístup duše zesnulého do podsvětí. Bohužel se nám nedochovaly žádné konkrétní písemnosti o pohřebních rituálech Etrusků. Hlavním zdrojem jsou pro nás informace od historiků starého Řecka a Říma, například od Cicera, Dionisia z Halikarnassu, Hérodota nebo Tita Livia. Další velmi důležitý zdroj jsou hlavně nástěnné malby a vybavení etruských hrobek. Avšak jeden patrný rituál se nám jasně zachoval, a to vystavování těla zesnulého v samotné hrobce.

Řečtí a římstí historikové se ve svých spisech zmiňovali o tzv. etruských knihách, neboli

¹¹⁸ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 227.

¹¹⁹ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 230.

¹²⁰ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 62.

¹²¹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 270.

¹²² BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 270.

¹²³ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 270.

Disciplina Etrusca. Etruskové sepsali několik takzvaných knih osudu. Jednalo se o knihy veškerého etruského vědění, od věštění budoucnosti až po pohřební rituály. Do těchto knih patří právě i kniha nazvaná „*Libri Acheruntici*“, kde byly sepsány veškeré pohřební rituály Etrusků. Bohužel se žádná kniha osudu do dnešní doby nedochovala a historikové jsou odkázáni na vykopávky z etruských hrobů a spisy již zmíněných antických historiků, jako byl například řecký historik Hérodotos nebo římský historik Marco Tullio Cicerone.

Pro Etrusky bylo pohřbívání svých zesnulých předků velmi důležitý a honosný proces. Věřili, že duše zesnulého bude žít i po životě na zemi, proto ho do podsvětí vyprovázeli se všemi řádnými poctami. Zesnulý byl většinou položen na lůžko někde v domě a přikryt baldachýnem. Kolem zesnulého se shromáždila rodina a nejbližší a oplakávali mrtvého. Největší roli při nářkách měly nejspíše ženy. Proto se pravděpodobně v bohatších rodinách najímaly takzvané „plačky“, které za truchlení byly placeny. Veškerý tento proces byl doprovázen hudbou a tanečníky.¹²⁴

Po uplynutí několika dnů byl zesnulý přemístěn a položen na vůz, který celý přikryli baldachýnem, a rodinný průvod s tanečníky a hudbou se vydal do nekropole, která ležela za hradbami města. U hrobu zesnulého s největší pravděpodobností prováděli další pohřební rituály, o kterých bohužel nejsou dochované žádné záznamy. „*Posléze byl zesnulý buď zpopelněn někde poblíž místa hrobky, nebo uložen přímo do hrobu spolu s milodary.*“¹²⁵ První varianta byla především zastoupena v severní Etrurii, a druhá varianta zase v jižní. Někdy se však stalo, že byly tyto varianty zastoupeny v jedné hrobce současně.¹²⁶

Zesnulý byl poté uložen buď do bikonické urny nebo do sarkofágu připomínajícího lidské tělo a pohřben. Do hrobu byly dány již několikrát zmíněné milodary, jako byly běžné věci používané v životě: nádoby, potraviny, nástroje, u mužů to byly zbraně a u žen zase šperky.

Nedílnou součástí byly i pohřební hostiny, kde se sešla celá rodina a blízcí. Jedli a popíjeli na počest zesnulého. Tyto hostiny se konaly pravidelně po pohřbení zesnulého do hrobky, a to z jediného důvodu, aby se na zesnulého nezapomnělo a připomínal se dalším generacím.

Nejokázalejší součástí pohřebního rituálu byly nepochybně hry uspořádané na počest zesnulého. Tento pohřební prvek byl však výsadou jen nejvyšších představitelů etruské

¹²⁴ FARKAČOVÁ, Zuzana. *Smrt a zásvěti v náboženských představách a praxi obyvatel starověké Etrurie*. Praha, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. s. 2.

¹²⁵ SVOBODOVÁ, Helena. *Etruské pohřebiště v Caere - "Etruské pohřebiště v Caere - "Město mrtvých"*. *Archeologie na dosah* [online]. 2013, [cit. 2018-09-15]. Dostupné z: <http://www.archeologienadosah.cz/vylety/etruske-pohrebiste-v-caere-mesto-mrtvych>.

¹²⁶ TOYNBEE, J. M. C. *Death and Burial in the Roman World*. London: JHU Press, 1971. ISBN 978-0801855078. s. 12.

společnosti. Z těchto často i krvavých her vznikaly postupem času takzvané gladiátorské, které nakonec převzali a ve velkém rozvinuli Římané.

Záměrem těchto rituálů, se vší pravděpodobností, bylo usnadnění přechodu zesnulého ze světa živých do světa mrtvých a tím pádem i do podsvětí.

Etruskové často v hrobech zobrazovali krvavé oběti, což přivedlo badatele k názoru, že mezi pohřební rituály patřily nejspíše i lidské obětiny, které v etruském pohřbívání hrály velmi významnou roli. „Například Tom Rasmussen upozorňoval na kosterní nálezy v Tarquinii, které jasně naznačovaly využití lidských obětí v rámci rituálů.“¹²⁷ O násilnostech se taktéž dozvídáme z legendy, která se nachází ve starověkém spisu *Aeneis* od Publia Vergilia. Ten vypráví o králi Mezentiovi, který vládl etruskému městu Cerveteri velmi krutě a nemilosrdně. Dokonce přivazoval živé lidi k mrtvolám a nechal je k sobě připoutané, dokud nezemřeli.¹²⁸ Obětiny však nebyly jen lidského charakteru. Častěji se však využívala zvířata. Důkaz o těchto zvířecích obětinách ukazuje např. freska malých zvířat ve Francoisově hrobce z Vulci ze 4. století. př. n. l. Na fresce jsou znázorněni čtyřnožci, kteří jsou mrzačeni různými predátory.¹²⁹ Když Etruskové chtěli zařídit lepší posmrtný život svému zesnulému, obětovali právě zvířata, respektive jejich krev, jako oběť bohů a démonů podsvětí. Díky této oběti měl zesnulý volný průchod do podsvětí a obětování krve představovalo živou tekutinu pro další život zesnulého.¹³⁰ O rituálech zmíněných v této kapitole se dozvídáme díky etruskému umění, ve formě pohřebních předmětů, ukládaných do hrobů se zesnulým ve formě šperků nebo keramiky a převážně z nástěnných maleb samotných hrobů.

3.2. Etruské umění

Etruské umění bylo nedělitelnou součástí pohřbívání a pohřebních rituálů této civilizace. Jednalo se o umění, které bylo kombinací řeckého s vlivem orientálního, které Etruskové postupně zdokonalovali. Dlouhou dobu si badatelé ani nepřipouštěli, že při vykopávkách v Itálii nachází etruská díla a automaticky ho považovali za dovoz z Řecka nebo dokonce za

¹²⁷ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 245 -246.

¹²⁸ VERGILIUS, Publius. *Aeneis*. Praha: Svoboda, 1970. ISBN 978-80-200-1997-4. s. 478-88.

¹²⁹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 245 -246.

¹³⁰ BONFANTE, Larissa, SWADDLING, Judith, pozn. 87, s. 55.

římské. Sice Etruskové v rané fázi, kvůli rozvinutému obchodu s Řeky a Féničany, kupovali jejich umělecky vytvořené předměty, dokonce se je pokoušeli i napodobit, ale nakonec si našli vlastní cestu a začali vytvářet svoje originální. Etruské umění je vnímáno jako lokální umění středomořské antiky, přičemž hlavním zdrojem inspirace, který Etrusky velmi ovlivnil, byly převážně řecké produkty.¹³¹ Obě dvě kultury, jak etruská, tak i řecká, se vyvíjely současně a navzájem se silně ovlivnily.¹³² Rozdíly a odlišnosti můžeme pozorovat i lokálně po celé Etrurii. Rychleji se toto umění rozvíjelo v přímořských městech, které bylo ovlivněno orientálními a řeckými výrobky. Zato ve vnitrozemí se projevovalo více vlivu ze vznikajícího římské říše.

Jan Bouzek ve své knize *Svět Etrusků* jejich umění rozděluje následovně na několik etap:

První etapou etruského umění bylo období geometrické, které trvalo zhruba od 760 př. n. l. - 690/50 př. n. l. Jednalo se o přechod mezi kulturou villanovskou a ryze etruskou. V tomto období nevznikalo umění za účelem uměleckého dojmu, ale jako zdobení předmětů denní potřeby. Objevovaly se především bronzové plastiky koní, ptáků nebo lidí a hlavně keramika zdobená geometrickými vzory, po které je celé toto období pojmenované. V této době se začínal rozvíjet obchod s Řeky a díky tomu se na keramice projevovaly řecké vzory. Ke konci tohoto období se začaly vytvářet i jednoduché šperky, jako např. spony, náramky nebo různé přívěšky ve tvaru zvířat nebo různých bytostí.

Od 725-625 př. n. l. se začínal objevovat vlivy z Orientu, respektive od Féničanů nebo vlivy ze Sýrie, proto se toto období nazývalo orientální. Produkty jsou luxusnější, objevovaly se zlaté šperky, vázy s rostlinnými motivy apod. Hlavním městem orientálního umění se stalo město Caere. V pohřbívání se hlavním trendem staly skalní hroby, které byly vytesávány do skály. Tyto hroby se objevovaly převážně v jižní Etrurii a v severní se stavěly tzv. tumuly.

V archaickém období se postupně etruská moc rozrůstala a tím se rozvíjelo i umění. V letech 650-550 př. n. l. v raně archaickém období se prolínala etruská kultura s vlivem Korintu, například v keramice vznikla typická etrusko-korintská keramika. Objevovalo se i mnoho výrobků, které byly pouze kopií řeckého zboží. V tomto období a poté i v pozdně archaickém období let 550 - 460 př. n. l. došlo k dynamickému rozvoji v sochařství. Kvůli materiálu, ze kterého byly sochy vytvořeny (dřevo, vápenec), se často sochy nedochovaly.

¹³¹ BOUZEK, Jan, DUFKOVÁ, M., KULICHOVÁ, L. *Svět Etrusků: Průvodce výstavou v paláci U Hybernů*. Praha: Ministerstvo kultury, 1988. s. 16.

¹³² BLOCH, Raymond, pozn. 57. s. 12.

Nejvíce se však rozvinulo monumentální umění, které v tomto období dosáhlo vrcholu.¹³³ Taktéž se začínaly objevovat i první hroby s nástěnnými malbami. Za nejstarší nástěnnou malbu byly považovány fresky hrobů z Vejí. Dalším velmi známým dílem byly tzv. hliněné desky z Cerveteri. V raném archaickém období byly malby jednoduché, bez barev a postavy byly zvýrazněny černou tlustou čarou.¹³⁴ Ve vrcholném archaickém období bylo vše jinak. Objevovaly se různorodé barvy, využívaly se umělecké symboly a hlavně se vytvářely pozadí na způsob přírody.¹³⁵ Dále se vyskytovaly v hrobech i hliněné nebo kovové urny s poklicemi napodobujícími lidský obličej. Kamenné náhrobní stély a sarkofágy začínaly mít podobu jakéhosi nízkého, dlouhého dvojlůžka se sochami muže a ženy jako například sarkofág z nekropole Cerveteri, který je dnes uložen v muzeu v Louvru.¹³⁶ Postavy na sarkofágu ležely na zádech nebo na boku směrem k divákům. Sarkofágy z tohoto období se vytvářely ze dvou nebo více vytesaných kamenných bloků (obr. č. 10).¹³⁷ Etruská architektura prošla v tomto období rozkvětem, začínala se rozvíjet plánování měst a nekropolí podle určitého vzorce, který posléze převzali i Římané.

V raně klasickém období 470 - 400 př. n. l. se do popředí dostávala vnitrozemská města. Zdokonalovaly se lůžkové sarkofágy až k té dokonalosti, že obličej soch měly přesnou podobu zesnulého. Taktéž se projevoval pokrok v nástěnných malbách. Etruští umělci se snažili po vzoru římských umělců vytvářet v malbách prostorovou perspektivu a taktéž se objevovala propracovanost stínů. V pozdně klasickém období 400 - 280 př. n. l. začínala postupná nadvláda římské civilizace.¹³⁸ Převážně nástěnné malby v hrobkách začínaly být depresivnější, temnější a krvavější.¹³⁹ V tomto období se však rozvíjela nová technologie keramiky, která přicházela z Řecka. Jednalo se o červenofigurální keramiku.¹⁴⁰ Na této keramice se objevovaly převážně mytologické výjevy nebo činy řeckých hrdinů, jako byl Herkules nebo Theseuse (obr. č. 11).¹⁴¹

V helénistické době 280 - 80 př. n. l. se začínalo etruské umění definitivně vytrácet a bylo postupně nahrazeno lepším a kvalitnějším římským. Klasické etruské se objevovalo již jen ve

¹³³ BOUZEK, Jan, DUFKOVÁ, M., KULICHOVÁ, L., pozn. 131, s. 34 - 35.

¹³⁴ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 66.

¹³⁵ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 78.

¹³⁶ STRONG, Donald, pozn. 95, s. 133.

¹³⁷ KLIMEŠOVÁ, Veronika. Sarkofágy z 2. poloviny 2. století př. n. l., [foto], Vatikánská muzea 2020.

¹³⁸ BOUZEK, Jan, DUFKOVÁ, M., KULICHOVÁ, L., pozn. 131, s. 51.

¹³⁹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 237.

¹⁴⁰ BOUZEK, Jan, DUFKOVÁ, M., KULICHOVÁ, L., pozn. 131, s. 51.

¹⁴¹ KLIMEŠOVÁ, Veronika. Červenofigurální váza, [foto], Vatikánská muzea 2020.

skalních hrobech jižní Etrurie.¹⁴²

Etruské umění bývá často nedocenené a je považováno za kopie řeckého a římského. I když se nestalo dominantou antické doby a v každé části Etrurie bylo odlišné, dokázalo však zkombinovat řadu staroantických a řeckých prvků a dát tomuto novému umění i vlastní nápaditost. Veškeré etruské znalosti v tomto odvětví posléze převzali Římané a jejich kultura, která se stala díky tomu vrcholem antického světa.

3.2.1. Nástěnné malby

Etruskové své zesnulé pohřbívali tak, aby mohli v posmrtném životě pokračovat jako v tom předchozím. Proto hrobky často zdobili bohatými malbami a nechávali zesnulé i portrétovat.¹⁴³

První hroby s nástěnnými malbami se v Etrurii objevovaly kolem 6. - 5. století př. n. l. Nejvíce hrobek s těmito nástěnnými freskami se ukazovalo zejména ve střední a jižní Etrurii, zvláště ve městech jako je Tarquinie, Cerveteri, Veji, Vulci, Orviet, Chiusi a Vetulonie. „Stěny hrobky byly potaženy 3mm až skoro 3 cm silnou vrstvou štukové omítky a na ni byly nanášeny barvy, dokud byla tato vrstva vlhká, nebylo proto třeba žádného jiného pojiva. Působení vápna v omítce mělo příznivý vliv na trvanlivost barvy.“¹⁴⁴ Někdy byly malby nanесeny rovnou na kamenný podklad hrobky, to se používalo především u nástropních maleb. Ze začátku se vyskytovaly jen malby bez barev, jen s obrysovými černými čarami. Zhruba kolem 550 - 460 př. n. l. se začínaly vyskytovat fresky barevné. První, kdo v Etrurii vytvořil první barvu podle římského historika Gaia Plinia Sekunda, byl Ekfantos z Korintu, který vytvořil barvu z rozdrcených cihel.¹⁴⁵ Fresky byly barevné a postupem času se rozšířilo i barevné spektrum použitých odstínů. V nejstarší době se používala nejčastěji barva bílá, červená a černá, postupně k nim přibyla okrová žlutá, modrá a zelená.¹⁴⁶ Červená a žlutá se získávaly z oxidu železa, bílá z kaolinu nebo křídly.¹⁴⁷ Barva černá se zase získávala ze zeleninové rozdrcené směsi, modrá a fialová ze vzácných cizích rostlin a zelená

¹⁴² BOUZEK, Jan, DUFKOVÁ, M., KULICHOVÁ, L., pozn. 131, s. 16 – 21.

¹⁴³ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 217.

¹⁴⁴ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 66.

¹⁴⁵ PLINIUS SECUNDUS, Gaius. *O umění a umělcích*. Praha: Melantrich, 1941. s. 23.

¹⁴⁶ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 68.

¹⁴⁷ PLINIUS SECUNDUS, Gaius, pozn. 143, s. 28-29.

z malachitu.¹⁴⁸ Často se používaly i barevné polotóny, což vedlo k pestré polychromii fresek. Pokud hrobka byla čtvercová, tak se fresky nanášely na všechny stěny i se stropem a průčelním štítem. *„Ve starším období sloužila barva jako výplň vyškrábaných nebo černou barvou narysovaných kontur, siluety postav s jasným obrysem na světlém podkladě jsou kolorovány, podání je plošné. V pozdějším vývoji se objevuje stínování a snaha o modelaci tvarů pomocí barvy a perspektivní krácení.“*¹⁴⁹

K oblíbeným příběhům Etrusků patřilo vyprávění o Odysseovi, který vstoupil do podsvětí. Tento motiv byl častou inspirací pro vyobrazení podsvětí v etruských hrobkách, například v Orkově hrobce v Tarquinii. *„Na zadní stěně, která spojuje dvě hrobky, byl namalovaný výjev z jednoho z nejoblíbenějších dobrodružství Homérovy Odysseje: Odysseus oslepující nestvůrného, tlustého, jednookého kyklopa Plyféma.“*¹⁵⁰ Dále také umělci často znázorňovali opevněné zdi podsvětí, ale hlavně kámen, který měl označovat práh do podsvětí. Často byl vyobrazován jako řecký Sisifův kámen. Například ve Francoisově hrobce ve Vulci nese Odysseus na ramenu velký kámen, na kterém sedí okřídlení démoni. Ti nejspíše měli znázorňovat Sisyfovy zločiny.¹⁵¹

Nejčastějším vyobrazením v hrobkách byla samozřejmě posmrtná cesta zesnulého do podsvětí, kam se ubíral zejména pěšky, na koni nebo na voze. V některých hrobkách byl dokonce nesen v náručí okřídleného démona. Většinou byl mrtvý doprovázen takzvaným "geniusem" neboli nadpřirozenou silou, o níž byli Etruskové přesvědčeni, že je přítomen v každém člověku.¹⁵²

Etruský život, náboženství a posmrtný život lze nejlépe ilustrovat na Baronově hrobce v Tarquinii. *„Patřila mezi nejlépe zachované malované hrobky a na zadní stěně je zobrazeno setkání tří postav - muž s paží kolem ramene chlapce hrajícího na flétnu se dívá na ženu - na každé straně má jezdce. Další dva páry jezdců jsou na bočních stěnách, ale tentokrát jezdci seskočili z koně, na levé stěně se k nim připojila žena. Malba má mnoho podivuhodných rysů. Elegantní rozmístění postav v prostoru, iluzi venkovního prostoru navozenou stylizovanými stromy, techniku malby - jedná se o vzácný případ nanášení barev přímo na stěnu bez sádrového podkladu. Ale jak si máme vysvětlit namalovaný jev? Někdo se domnívá, že žena s pozdvíženými rukama je bohyně nebo kněžka. Její postoj má jasný význam a jako bychom se*

¹⁴⁸ SPIVEY, Nigel Jonathan, pozn. 84, s. 18.

¹⁴⁹ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 68.

¹⁵⁰ BONFANTE, Larissa, pozn. 108, s. 30.

¹⁵¹ BONFANTE, Larissa, pozn. 108, s. 31.

¹⁵² BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 218.

*ocitli na samém pochopení toho, co scény znamenají.*¹⁵³

Je těžké určit, co jaká postava znázorňuje, ale i to, proč tato malba vůbec vznikla. Většinou byl umělec povolán, aby v hrobce namaloval něco k potěšení zesnulého.¹⁵⁴

Krásným příkladem pohřební malby byly dochované malované panely z hrodek v Cerveteri nalezené během 19. století. Jedná se o pět panelů uložených v Britském muzeu, které získaly název podle svých objevitelů, bratří Bovaneyových. Objeveny byly v hrobce Banditacské nekropole. Dvě z desek byly lakované s postavou sfing a zbylé tři s lidskými postavami. V levé části byl představen řecký mýtus: rozsudek boha Herma a Parida. Na další desce můžeme vidět bohyně Athénu, Héro a Afrodité. Krása Afrodité je znázorněna většími ňadry a jejími tvarovanými nohami. Athéna a Héra jsou skromně oblečeny a jsou zahalené (viz. Obr. č. 12).¹⁵⁵

Etruskové měli často sklony v hrobce na fresce znázorňovat přírodu a krajinu, která je obklopovala. Velké realistické pojetí přírody můžeme nalézt například v hrobce Tomba dela Caccia e della Pesca. Na stěně jedné z komor byly výjevy z lovu delfinů a různých vodních ptáků, zachycených v letu. Dále se zde objevuje loďka, na které nejspíše sedí a tiše loví jeden ze zesnulých.¹⁵⁶

Dalšími oblíbenými výjevy v hrobkách byly například sporty, hostiny a tance. Jednalo se o zábavu, která měla provázet zesnulého v příštím životě. Hostiny se konaly na počest zesnulého a jedlo se převážně v sedě nebo v leže na lehátku. Taktéž se vyzdvihovalo pití vína. Na rozdíl od řeckých hostin, kterých se zásadně účastnili jenom muži, těch etruských se zúčastnily i ženy a jiní příslušníci rodiny. Hostiny byly příležitostí, jak bohaté rodiny ukazovaly svoje postavení a vliv. *"Jen několik málo scén, pokud vůbec nějaké byly, zachycuje každodenní hostiny, ale ve většině případů se jedná o pohřební hostiny.*"¹⁵⁷ Některé hostiny se konaly dokonce i v podsvětí a mezi hosty seděli i samotní démoni.

Ve sportu se především zobrazovaly atletické hry, koňské dostihy, běh, skok nebo box.¹⁵⁸ Na freskách byly vyobrazeny i zápasy se psem, které jsou velmi krvavé, což bylo součástí pohřebního rituálu jako krveprolití.¹⁵⁹ Surové a násilné malby se vyskytovaly v pohřebním

¹⁵³ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 210-211.

¹⁵⁴ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 211.

¹⁵⁵ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 217 - 218.

¹⁵⁶ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 78.

¹⁵⁷ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 240.

¹⁵⁸ BLOCH, Raymond, pozn. 57, s. 72.

¹⁵⁹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 236.

umění v době, kdy Etrurie byla pod nadvládou Říma. „Výjevy s krvácejícími zvířaty jsou běžně nejen v orientalizujícím a archaickém umění, kdy se často vyskytují v řeckém umění, ale i později, když už Řekové o ně ztratili zájem.“¹⁶⁰ Ale Etruskové byli ještě krvelačnější než Řekové. Převzatý výjev od Řeků (lev pojídající člověka) se v etruských hrobkách objevuje docela často. Dále jsou zobrazovány různé bitvy nebo vybrané scény z mýtů. Například vyobrazení Achilla vraždícího trojského zajatce a obětování Ifigenie.¹⁶¹ „Idylické vidění záhrobního života mizí a je především v dobách úpadku etruské moci vystřídáno zasmušenými představami o démonických silách ovládajících osudy člověka, jenž se po smrti stává bezmocnou hříčkou v jejich rukou.“¹⁶²

Díky dochovaným nástěnným malbám se nejlépe dozvídáme o etruském pohřbívání a jejich rituálech. Jedná se bez pochyby o nejdůležitější část nejen etruského umění, ale i celé civilizace, spolu s posmrtnými předměty, které se v hrobkách taktéž dochovaly v hojném počtu.

3.2.2. Výbava hrobek

Mezi posmrtné předměty lze řadit veškeré vybavení, které se nachází v hrobkách, ať to jsou obyčejné věci běžného života nebo zdobená keramika, bronzová zrcadla na kterých byly zobrazování převážně etruští bohové a hrdinové, sochy nebo urny a sarkofágy. První posmrtné předměty byly podobné předmětům, které tvořila předchozí villanovská kultura nebo byly dováženy z Řecka nebo od Féníčanů.

1) keramika

K nejstarší keramice, kterou v hrobech můžeme nalézt, patří takzvané „impasto“ v různých odstínech hnědé a šedé. Dále to mohou být nádoby s lesklou šedočernou barvou nazvané „buccero“. Jednalo se o jeden z nejvýznamnějších keramických výrobků. Jejich výroba začínala kolem 7. století př. n. l. ve městě Cerveteri a poté se rozšířila do Vei a Tarquinie. Byla to keramika, která se snažila předstírat svým vzhledem, že je kovová.¹⁶³ Vedle

¹⁶⁰ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 245.

¹⁶¹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 245.

¹⁶² BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 241.

¹⁶³ SPIVEY, Nigel Jonathan, pozn. 84, s. 35-39.

geometrického vzoru se často objevoval i motiv figurální inspirovaný Orientem a Řeckem.¹⁶⁴ Další keramika z hrobek právě pocházela z dovozu od Řeků. „*Je pozoruhodné, že většina černo a červenofigurové athénské keramiky se dochovala do dnešních dnů, protože byla získána Etrusky a uložena v bezpečí jejich hrobek. Bez toho bychom neznali některé z jejich největších představitelů, například Exekia nebo Euforia.*“¹⁶⁵ Na těchto vázách se objevovaly převážně mytologické motivy nebo bohové, například na váze nalezené v Cerveteri byl zobrazen souboj lva Nemeana s Herkulem. Tato váza byla datována zhruba do roku 490 - 480 př. n. l. (viz. obr. 13).¹⁶⁶

2) sochy

Na rozdíl od řeckých soch byly ty etruské vytvářeny z jiného materiálu. Jelikož se v Etrurii mramor netěžil, a byl považovaný za vzácný artikl, byly etruské sochy tesané z vápence.¹⁶⁷ Tyto sochy byly drsné a neopracované. Jejich nedokonalosti byly skryty malbou. Velmi oblíbené byly také sochy z terakoty (z hlíny), které byly detailnější, než ty z vápence.¹⁶⁸ Některé hrobky ze 7. století př. n. l. obsahovaly nejstarší monumentální sochy v Etrurii. „*Hrobka soch byla nedávno objevena v nekropoli poblíž Cerveteri.*“¹⁶⁹ Jednalo se o dva stojící muže menšího vzrůstu, kteří byli k sobě obráceni čelem. Prostor, kde se tyto sochy nacházely, byla předsíň hrobky, která vedla do hlavní místnosti se dvěma lehátky vytesanými do skály. Není zcela jisté, jestli tyto sochy měly představovat zesnulé v hrobce nebo bohy. Mezi sochy se dají zařadit kanopické urny, které znázorňovaly podobu zesnulých v hrobce. Obsahovaly popel mrtvého a jsou vyrobeny z terakoty nebo bronzu a právě víka byla stylizovaná do podoby obličeje zesnulého. „*Někdy byly v hrobkách umístěny na složitě vyřezávaných trůnech, o nichž v jistém kontextu víme, že byly odznakem vysokého společenského postavení. Začaly se užívat v 7. století př. n. l. a používaly se dále i ve století šestém.*“¹⁷⁰

3) sarkofágy

„*Z jižní Etrurie 4. století př. n. l. pocházejí krásné sarkofágy z Vulci a Cerveteri, ale v pozdějších obdobích se největší počet kamenných (z tafu a vápence) sarkofágů vyskytuje v Tarquinii a jejím okolí, včetně Tuscanie, odkud pochází také série terakotových sarkofágů*

¹⁶⁴ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 56.

¹⁶⁵ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 131.

¹⁶⁶ KLIMEŠOVÁ, Veronika. Červenofigurální váza - souboj lva Nemeana s Herkulem, [foto], Vatikánská muzea 2020.

¹⁶⁷ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 75.

¹⁶⁸ BONFANTE, Larissa, pozn. 87, s. 107.

¹⁶⁹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 110.

¹⁷⁰ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 127.

*skládající se ze dvou nebo více kusů.*¹⁷¹ Tyto sarkofágy byly nejspíše vyráběny lokálně, vrchní část byla vytvořena jako posmrtný obličej. V určité fázi se v hrobkách objevovaly i sarkofágy z terakoty. Postavy na sarkofázích seděly a hlavy měly otočeny směrem k divákovi.¹⁷² V raném období byly postavy vytesávány ve strnulé poleze na zádech. To můžeme vidět například u sarkofágu ležícího muže držící svitek z Tarquinie ze 3. století př. n. l. (viz. obr. 14).¹⁷³ Od 2. století př. n. l. se svrchní část sarkofágu začala ztenčovat tak, až splynula s tělem zesnulého.¹⁷⁴ Příkladem skvostného sarkofágu je z Targuiniie ve Florencii, který se považuje za nejkrásnější doklad antického malířství. Na voze se zobrazuje boj Řeků s Amazonkami.¹⁷⁵

Za nejkrásnější a nejzachovalejší jsou považovány sarkofágy, které se našly nedaleko města Cerveteri v 19. století, a nyní je můžeme spatřit v pařížském Louvru nebo v Římě. Nejspíše se jednalo o sarkofágy z jedné umělecké dílny. Oba znázorňovaly manželský pár, který ležel na lůžku s polštáři a pruhovanou přikrývkou (viz. obr. č. 15).¹⁷⁶

Na sarkofágu v Louvru mají oba manželé vztyčenou hlavu a opírají se levým ramenem o lůžko. Muž drží levou dlaň ve vzduchu, jako by čekal nějaký dárek a jeho pravá ruka spočívá na rameni manželky. Žena nejspíše měla držet v rukou dva předměty, které byly vytvořeny odděleně, ale nyní jsou tyto artefakty ztraceny. V odborné literatuře se objevují dvě teorie, co za předměty žena v rukou držela. První teorie zní, že v jedné ruce žena držela krabičku od parfému a ve druhé nějaký druh ovoce.¹⁷⁷ Druhá teorie však tvrdí, že žena nejspíše lila vonný olej z nádoby.¹⁷⁸

Mužův hrudník je holý, ale zbytek těla je pokryt oděvem s vysokou drapérií. Má blond'atě vlasy až po ramena a černý upravený vous. Jeho kůže je červená, zatímco kůže ženy je krémové barvy. Jednalo se o znak v umění odlišení muže a ženy. Ona je oblečená do těsného přiléhavě oranžového pláště s bílým lemováním, který končí těsně nad jejími kotníky. Na hlavě má široký klobouk, pod kterým má dlouhé černé vlasy.¹⁷⁹ „*Hladké oválné tváře páru mají totožné rysy s jemně klenutým obočím, mandlovým tvarem očí, které byly vykládané*

¹⁷¹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 276.

¹⁷² WINTER, Nancy A. *Solving the Riddle of the Sphinx on the Roof* [online]. [cit. 2018-08-17]. Dostupné z: <https://www.britishmuseum.org/pdf/10%20Winter.pdf>.

¹⁷³ KLIMEŠOVÁ, Veronika. Sarkofág muže držícího svitek - Tarquinie 3. století př. n. l., [foto], Vatikánská muzea 2020.

¹⁷⁴ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 276.

¹⁷⁵ STRONG, Donald, pozn. 95, s. 133.

¹⁷⁶ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 215.

¹⁷⁷ SPIVEY, Nigel Jonathan, pozn. 84, s. 92-93.

¹⁷⁸ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 215.

¹⁷⁹ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 215-216.

*nejspíše jiným materiálem.*¹⁸⁰ Postel, které se pár dotýká, je řeckého typu. Lůžko a sousoší manželů bylo modelováno odděleně. Až poté byly tyto dvě části připojeny k sobě.¹⁸¹ Takovéto honosné sarkofágy byly typické pro aristokratickou vrstvu v etruské společnosti.

Ačkoliv etruské umění nedosáhlo věhlasu řeckého ani římského, umělo však přijímat cizí prvky a asimilovat je a přetvářet ke svému prospěchu, a proto je tak odlišné a poutavé zároveň. Dějiny etruského umění jsou významnou kapitolou historie Itálie a nedílnou součástí římské kultury a jedná se o základní kámen antického umění, které je prvkem nejen mnoha evropských uměleckých směrů.

3.3. Nekropole

Nekropole, neboli „město mrtvých“, byla nedílnou součástí jakékoli civilizace. Etruské nekropole většinou ležely v blízkosti měst a tvořily uzavřený celek. Nacházely se na návrší, buď na samotném pahorku, nebo v příkrém svahu, případně na jeho úpatí, nedaleko sídliště. Zřídka ležely v rovině (Vulci) nebo podél cest (Vetulonia).¹⁸² *„Etruské zvyklosti nedovolovaly, aby mrtví byli pohřbíváni uvnitř městských hradeb, avšak náhradou za to odpočívaly pozůstatky zejména majetných příslušníků etruské společnosti v prostředí, jež bylo evokací jejich pozemského života.*“¹⁸³ Etruská nekropole byla většinou stavěna architektonicky lépe než města živých. Díky tomu se nám zachovalo mnoho hrobek od počátků etruské civilizace až po nástup Římanů. Ve vnitrozemí se dochovalo početně méně hrobek než u pobřeží Tyrhenského moře. Jelikož vnitrozemská oblast byla osídlena i po Etruscích, byly veškeré hroby přestavěny nebo zcela rozebrány. Kolem 7. – 6. století př. n. l. začaly být nekropole stavěny podle pravidelného plánu. Jednalo se o hroby postavené v souvislé řadě vedle sebe. Uvnitř pro zesnulé se nacházely kamenné lavice a nad vchodem byla většinou vytesána jména

¹⁸⁰ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 216.

¹⁸¹ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 217.

¹⁸² HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 51.

¹⁸³ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 230.

zesnulých.¹⁸⁴ „Všechny doklady ukazují, že časem se přístup na nekropole otvíral stále širším a širším okruhům rodin, ale tento proces neprobíhal v celé zemi rovnoměrně.“¹⁸⁵ Mezi nejznámější nekropole neodmyslitelně patřila nekropole Monterozzi v Tarquinii a v Banditacii v Cerveteri.

Tarquinii – nekropole Monterozzi

Město Tarquinie bylo jedno z nejstarších a nejdůležitějších etruských měst, které podle legendy bylo založeno již v 8. století př. n. l. Leželo asi šest kilometrů od pobřeží a devadesát kilometrů od Říma. Největší rozkvět město zažilo v 7. – 5. století př. n. l. V tomto městě se nacházela nekropole Monterozzi, která vznikla v 7. století př. n. l. Nejspíše byla rozdělena do čtyř stejně velkých bloků (viz. obr. č. 16). Nekropole měla asi 6 000 hrobů, z nichž nejstarší pocházel ze 7. stol. př. n. l. a asi 200 náhrobků bylo zdobeno freskami. Největší skupina malovaných hrobek spadala do 6. – 5. století př. n. l. Toto období bylo považováno za rozkvět malovaných hrobek v Tarquinii. V tomto období bylo postaveno mnoho monumentálních hrobek, jako např. hrobka Bocchoris v egyptském stylu.¹⁸⁶ Koncem 6. století př. n. l. se kolem monumentálních mohyl začaly objevovat hroby určené jen pro jednu rodinu (otec, matka a jejich děti).¹⁸⁷

Původní pohřebiště se zde vyskytovala již za doby villanovské kultury zhruba v 9. století př. n. l. Objevovaly se zde nejčastěji kruhové hrobky, které se přenesly i do etruské civilizace. Od 8. století př. n. l. se vyskytovaly první komorové hroby a povrchové mohyly. Působivé pohřební komory byly vytvořeny různými způsoby, například vytesané do skály, částečně vytesané a částečně postavené nebo zcela nově postavené z kamenných vytesaných bloků. Charakteristickým prvkem éry hrobů v Tarquinii byly podlouhlé obdélníkové komory s lomenými stěnami, uzavřené čtvercovými deskami. Místnosti předcházela velká předsíň, nejspíše používaná pro náboženské obřady.¹⁸⁸ Mezi nejznámější hroby patřily např. Hrobka leopardů (the Tomb of the Leopards), Hrobka Augurů (the Tomb of the Augurs), Hrobka býků (the Tomb of the Bull) nebo Hrobka lovu a rybolovu (the Tomb of Hunting and Fishing).

¹⁸⁴ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 57 - 58.

¹⁸⁵ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 129.

¹⁸⁶ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 79.

¹⁸⁷ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 148.

¹⁸⁸ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 148 - 149.

Cerveteri - nekropole Banditacci

Město Cerveteri, nebo také Ceære, bylo založeno asi šest kilometrů od pobřeží na vyvýšenině a leželo asi dvacet kilometrů severozápadně od Říma.¹⁸⁹ Město bylo založeno dříve před Etrusky, a to villanovskou kulturou zhruba asi v 9. - 7. století př. n. l. Nejznámější nekropole nedaleko města byla nekropole Banditacci, oddělená širokým údolím od města (viz. obr. č. 17). Rozkládala se na ploše čtyři sta hektarů půdy a zahrnuje zhruba 1000 hrobů a mohyl. Jednalo se o nejstarší nekropoli ve středomořské oblasti.

Zde se nacházely jámové hroby, které byly určeny pro nejchudší společenskou vrstvu. Ale nebyly zde vybudovány jen tyto hroby. Dále se zde vyskytovaly i hroby celých rodů, a mohly bohatých etruských obyvatel. Objevovaly se zde převážně komorové hroby s navršeným tumulem z hlíny.¹⁹⁰ V této nekropoli se poprvé v archaickém období vyskytovaly pravidelné uspořádání hrobů a mohyl.¹⁹¹ Jednalo se o hlavní centrum, podél něho bylo postaveno mnoho hrobek, které byly od sebe odděleny cestami, které se zbíhaly do pravého úhlu. *„Architektonické uspořádání takových hřbitovních ulic sloužilo jako nepřímý důkaz příslušné změny v archaickém období v domácí architektuře s přesnějším přístupem k územnímu plánování založeném na přísném zeměměřičském průzkumu a racionálnímu využití společného občanského prostoru.“*¹⁹² Mezi nejznámější hrobky etruské architektury z této nekropole byly považovány Hrobka Regoloni-Galassi (Tomb Regoloni-Galassi) nebo dále Hrobka hlavních měst (Tomb of the Capitals), Hrobka malovaných lvů (Tomb of the Painted Lions) a podobně.

¹⁸⁹ BLOCH, Raymond, pozn. 57, s. 38.

¹⁹⁰ *Etruskové a Římané*, pozn. 15, s. 18.

¹⁹¹ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 153.

¹⁹² HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 145.

3.4. Příklady hrobek

Do dnešní doby se dochovalo mnoho zbytků etruských hrobek, výjimečně se některé povedlo nalézt i zcela v nepoškozeném stavu. Avšak mnoho etruských hrobů bylo vykradeno překupníky, nebo zničeno neopatrnou činností amatérských archeologů, ale stále tu je několik set hrobek a mohyl, které nám mohou názorně ukázat posmrtný život etruské civilizace. Mezi nejlépe zachované hrobky patří bezpochyby ty z nekropole Monterozzi v Tarquinie a nekropole Banditacci v Certeri. Jsou to například hrobky Regolini-Galasi z Banditacii nebo hrobka Augurů a hrobka býků z Monterozii. Ale nejedná se jen o hroby z těchto dvou oblastí. Další zásadní oblastí je například Perugia, kde se nachází hrobka rodiny Volumniů, ale i další jiné nekropole známých etruských měst.

3.4.1. Hrobka Regolini – Galassi

Hrobka byla objevena v roce 1836 italským knězem Alessandrom Regolinim a generálem Vincenzom Galassim na nekropoli Sorbo, která se nacházela jihozápadně od města Cerveteri. Nejednalo se o profesionální archeology, ale jen o laiky. Podle těchto amatérských archeologů byla později hrobka pojmenována. V roce 1835 dostal Alessandro Regolini povolení od papeže prozkoumat a provést vykopávky na nekropoli Sorba a Vignacii. Alessandro Regolini a Vincenzo Galassi předtím vykopali pět hrobů z kopce severně od města, ale všechny hroby byly bohužel vypleněny. Až šestý pokus byl úspěšný.¹⁹³ Našli hrobku, která byla zcela bez poškození a obsahovala bohatou výbavu uvnitř.¹⁹⁴ Bohužel vykopávky byly prováděny bez odborníků a do hrobky se dostaly pomocí výkopu na střeše, kterou ale tímto krokem nenávratně poškodila, jelikož se střecha zhroutila a poničila veškeré vybavení hrobky.

Jednalo se o nejbohatší rodinnou komorovou hrobku obdélníkového půdorysu, která nejspíše byla využívána v 7. století př. n. l. (viz. obr. č. 18). Její stáří se odhadovalo podle nalezené keramiky, která se v této hrobce nacházela.¹⁹⁵ Hrobka obsahovala dvě pohřební

¹⁹³ CARTWRIGHT, Mark. Regolini-Galassi. *Ancient History Encyclopedia* [online]. 2017 [cit. 2018-11-15]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/1020/regolini-galassi-tomb/>.

¹⁹⁴ *Etruskové a Římané*, pozn. 15, s. 18.

¹⁹⁵ BLOCH, Raymond, pozn. 57, s. 28.

komory po obou stranách chodby. Ke komorám vedla šestnáct metrů dlouhá a dva metry široká chodba, která byla zaklenuta nepravou klenbou. Zhruba uprostřed chodby se nacházely komory vyhloubené do skály.¹⁹⁶ Vše, co se našlo v hrobce, bylo posléze po vyjmutí nejdříve uloženo v sídle generála Vincenza Galassiho, klíčového úředníka papežské armády, a posléze bylo prodáno Vatikánu a vystaveno ve Vatikánských muzeích.

Z nálezů se předpokládalo, že v hrobce musely být pohřbeny minimálně tři osoby, které byly spolu příbuzné.¹⁹⁷ Jednalo se o kosterní pozůstatky bohaté ženy a dvou mužů, kteří byli zpopelněni a uloženy do uren ve vedlejších komorách.

První pohřeb ženské osoby byl proveden inhumací. Ženská kostra ležela na kamenném vytesaném lůžku pokrytém šperky.¹⁹⁸ Podle bohatosti pohřební výbavy lze usoudit, že se jednalo o osobu velmi vysokého postavení, například šlechtičnu nebo kněžku. Zesnulá na sobě měla oděv posázený zlatem. Kolem kostry se našly nálezy votivních darů, například terčíková spona ve tvaru půlměsíce, na kterém bylo vyobrazeno pět zlatých lvů, dva široké náramky, které připomínaly manžety v granulovém zlatě, dva cenné náhrdelníky (jeden s velkými perlami a druhý posázený zlatem) nebo také náušnice, spirálové prsteny, spony, jehlice a jiné ozdobné šperky.¹⁹⁹ Žena také v komoře měla 15 cm dlouhý zlatý náhrdelník, který byl vyzdoben zvířecími figurami a rostlinami (viz. obr. 19).²⁰⁰ Pro nošení se tento druh šperku zdál příliš velký, a tak archeologové usoudili, že byl speciálně vytvořen pro posmrtný život.²⁰¹

V přední části hrobky se našly další pozůstatky dvou zesnulých osob, nejspíše mužské ostatky. U první zesnulé mužské osoby byla provedena kremace.²⁰² „*Ve výklenku komory stála urna s popelem válečníka, obklopená zranění. Na bronzovém odpočívadle v předsíni ležely další ostatky muže.*“²⁰³ U druhého muže byla provedena taktéž kremace a jeho popel byl uložen do urny, která byla položena ve výklenku druhé komory. V hrobce se také mezi milodary objevila mřížová bronzová postel, kruhové štíty s hlavami panterů nebo dva posmrtné vozíky, jeden se dvěma koly a druhý se čtyřmi. Dále to byl menší vozík se spřežením koní, zbraně nebo keramika nebo předměty ze zlata, stříbra a slonoviny, nádoby

¹⁹⁶ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 53.

¹⁹⁷ *Etruskové a Římané*, pozn. 15, s. 20.

¹⁹⁸ SPIVEY, Nigel Jonathan, pozn. 84, s. 59.

¹⁹⁹ KELLER, Werner, pozn. 43, s. 40.

²⁰⁰ KLIMEŠOVÁ, Veronika. Pectoral in beaten gold, [foto], Vatikánská muzea 2020.

²⁰¹ BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom, pozn. 49, s. 122.

²⁰² SPIVEY, Nigel Jonathan, pozn. 74, s. 50.

²⁰³ KELLER, Werner, pozn. 43, s. 40.

vytvořené v stylu bucchero, stříbrné nádoby či pozlacené bronzové mísy. Velké hliněné nádoby byly naplněné zrním, olejem, medem a některé i vejci.²⁰⁴ Díky této bohatě vybavené hrobce se badatelé a archeologové začali více věnovat etruskému umění.²⁰⁵

3.4.2. Hrobka rodiny Volumniů v Perugii

„Tato hrobka byla objevena v první polovině 19. století na úpatí kopce nedaleko Perugie.“²⁰⁶ Hrobku postavili v řecko-etruském slohu a nacházela se na nekropoli Palazzone (viz. obr. č. 20). Jednalo se o pohřebiště z 6. - 5. století př. n. l. a nacházelo se zde velké množství podzemních hrobek. Šlo o hrobku vytesanou ve skalním masivu a vcházelo se do ní příkrými schody do komorové předsíně o rozměrech 7,3 a 4,3 metrů. Jednalo se o největší místnost hrobky. Centrální místnost měla strop v podobě sedlové střechy. Po stranách této místnosti se objevovaly další menší postranní komory.²⁰⁷ Rozložení místností kolem centra hrobky bylo stejné jako v etruských a římských domech, až na to, že zde byla střecha celá vytesána z jednoho bloku kamene. Na obou stranách místnosti vedly dveře do dalších komor. Prostor se pak rozšiřoval do dalších dvou postranních místností a do hlavní centrální komory. „V centrální komoře hrobky byla vsutku umístěna urna Arntha Velimny, hlavy početné rodiny Volumniů, cílevědomého a důstojného muže, k němuž jistě měli členové rodiny plnou důvěru, jak usuzujeme z jeho kamenné podobizny na víku urny.“²⁰⁸ Okolo jeho urny byly taktéž umístěny další urny s ostatky příslušníků rodiny. V jedné místnosti se sedlovou střechou, kterou podpíraly dva hranované sloupy, bylo ve střeše třináct výklenků, to bylo místo odpočinku některých členů rodiny, jiní zase leželi na zvýšené části podlahy. Jednalo se nejspíše o přesnou kopii etruských domů zámožných rodin.²⁰⁹

Sedm zdobených centrálních uren bylo umístěno v místnosti naproti vchodu do hrobky. Byly nepoškozené a ve stejné pozici jako při výkopu hrobky. Urna, která obsahovala pozůstatky hlavy rodiny, Arnth Velimna, stála uprostřed na vysokém podstavci. Podstavec byl vyzdoben dvěma okřídlenými ženskými démony, Vanth. Byla to o etruská démonka, která

²⁰⁴ KELLER, Werner, pozn. 43, s. 43.

²⁰⁵ HEJZLAR, Gabriel, pozn. 21, s. 53.

²⁰⁶ KELLER, Werner, pozn. 43, s. 170.

²⁰⁷ KELLER, Werner, pozn. 43, s. 171.

²⁰⁸ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 171.

²⁰⁹ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 171

doprovázela zesnulé do podsvětí.

3.4.3. Hrobka Augurů

Hrobka Augurů byla etruskou komorovou hrobkou, která byla mylně označována podle fresky z jedné ze čtyř stěn, u které si archeologové mysleli, že se na ní nachází římský kněz augur.²¹⁰

Tato hrobka se nalézala nedaleko Tarquinie v nekropoli Monterozzi a pocházela přibližně z let 530 – 520 př. n. l. Byla to jedna z prvních hrobek v Tarquinii, která byla vyzdobena figurálním motivem na všech čtyřech stěnách hrobky. Taky se zde poprvé objevovaly místo mytologických vyobrazení pohřební obřady a hry.²¹¹

Jelikož byla na všech freskách vyobrazena fauna a flóra, je možné usuzovat, že výjevy na freskách zobrazené na stěnách se odehrávají venku. Bohužel se všechny fresky nepovedlo dochovat v původním stavu a kvalitě, jelikož se otevřením hrobky začaly fresky rozpadat a postupně ztrácet svoji sytost.²¹²

Na zadní stěně uprostřed byly umístěny velké malované dveře nejspíše do podsvětí (viz. obr. č. 21). Tato myšlenka však není jednoznačná, někteří archeologové tvrdí, že se jednalo o symbolické znázornění dveří do samotné hrobky. Z každé strany dveří se nacházela postava muže s gestem natahující ruky ke dveřím a s druhou rukou se dotýkající svého čela. Toto gesto mělo nejspíše znamenat pozdrav nebo smutek. Postavy mužů mohly být buď augurové anebo truchlící příbuzní. Obě postavy byly označeny nápisy (apas tanasar a tanasar). Nad dveřmi se nacházel výjev lva a leoparda požírající jelena.²¹³

Celá pravá stěna zobrazovala pohřební hry na počest zesnulého. Byl to motiv zápasnické scény, kterou popisuje Homér ve své Iliadě. Zde byl zobrazen muž ve fialovém oděvu, tato barva nejspíše naznačovala vysoké postavení zesnulého. Muž se ohlížel přes rameno a zdravil dvě přicházející ženské postavy. Dále tu byly vyobrazeny dvě mužské postavy, které nesly rozkládací židle. Ve středu pravé zdi byla znázorněna konkrétní pohřební hra. Dva zápasníci, kteří zápasili nazí. Mladší zápasník byl vyobrazen bez vousů a s vyhublejším tělem, zato

²¹⁰ KLEINER, Fred. *A History of Roman Art*. Roma: Thomson Wadsworth, 2006. ISBN 978-0534638467. s. 14.

²¹¹ KLEINER, Fred, pozn. 205, s. 14.

²¹² KLEINER, Fred, pozn. 205, s. 14

²¹³ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 231.

starší muž měl vousy a na těle známky stárnutí. Mezi nimi se nacházely tři misky různých barev. Nejspíše se jednalo o cenu pro vítěze.²¹⁴

Vlevo od mladého zápasníka se nacházeli rozhodčí zápasu. Na nejbližší části ke vchodu pravé zdi byl vyobrazen poslední motiv. Zde byla zobrazena pohřební hra krveprolití, hra vykonávaná s cílem uklidnit duši zemřelých. Maskovaná postava, která měla špičatý klobouk, dlouhý, černý falešný vous, černě-modrou bundu s bílými střapci, byla pojmenována slovem „Pársu“ napsaným nad jeho postavou. Etruské slovo Phersu znamenalo „masku“, „maskovaný člověk“, nebo dokonce „herec“, protože v řeckých a římských hrách herci vždy nosili masky, aby ukázali, jaké postavy představují. Učenci diskutovali o tom, že Phersu namalovaný v této scéně byl herec, který se vydával za kata.

Phersu držel lana, které byla připoutána k obojku černého psa. Když přitáhnul lana k sobě, jak bylo znázorněno na fresce, hřebíky v obojku psa se mu zaseknuly do krku a pes se rozzuřil a začal být agresivnější a napadal uvězněného muže. Přichycený muž měl na nohách několik krvácejících kousnutí, pytel převázaný přes hlavu a kyj v jedné ruce, aby se mohl bránit před psem, který dával krveprolití vzrušující aspekt a který etruští diváci s radostí sledovali. Mnoho vědců se domnívalo, že tento muž byl zločinec, který již byl odsouzen k smrti.²¹⁵ Ve středu scény na levé zdi hrobky se nacházeli dva boxeři.²¹⁶

3.4.4. Hrobka býků

Hrobka býků pocházela z nekropole Monterozzi poblíž Tarquinie. Tato hrobka byla objevena v roce 1892 a její vznik byl datován do období 540-530 př. n. l. Hrobka obsahovala nápis „Arath Spuriana“. Archeologové předpokládali, že se jednalo pravděpodobně o zadavatele hrobky. Hrobka byla pojmenována podle dvou býků, kteří byli vyobrazeni na zadní straně centrální komory hrobky.²¹⁷ Jednalo se i o nejstarší a největší malovanou hrobku, ve které se nacházelo vyobrazení řeckých mýtů.²¹⁸

²¹⁴ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 232

²¹⁵ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 232

²¹⁶ KLEINER, Fred, pozn. 205, s. 14.

²¹⁷ HOLLOWAY, Ross. *The Bulls in the "Tomb of the Bulls" at Tarquinia*. Boston: American Journal of Archaeology, 1986. ISBN 10.2307/506031. s. 90.

²¹⁸ HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 222.

Vstupní dveře do hrobky vedly přímo do centrální komory. Na zadní stěně komory se nacházely dva vchody, které vedly do dalších postranních pohřebních komor. Tato zadní stěna byla bohatě zdobena barevnými motivy zvířat a místní flórou. Byli zde vyobrazeni například již zmínění býci, ale také i ptáci, panter, lev nebo koza.²¹⁹

Mezi dveřmi do zadních komor byl vyobrazen muž na koni, který stál naproti bájnému Chimaerovi (tvor z řecké mytologie, jehož tělo je poskládáno z několika druhů zvířat). Podle Hollowayho se snažil etruský umělec zcela nekopírovat řeckou mytologii, ale přizpůsobit ji etruskému prostředí a z Bellerophona a Chimeary vytvořil etruskou verzi a jezdce pojmenoval Troilus. Tato scéna vyobrazovala po pohřebním obřadu cestu do podsvětí.²²⁰

Nad dveřmi zadních komor se nacházely fresky, kde se znovu vyskytovali býci, kteří byli svědky dvou milostných scén. V levé části fresky bylo vidět styk muže a ženy a v pravé části fresky byl vidět sexuální styk dvou mužů. Archeologové si tento výjev vykládali dvěma způsoby. Jedni tvrdili, že scény měli funkci odhánět zlé síly. A jiní se zase domnívali, že se scény týkaly reprodukce, regenerace a očekávání posmrtného života v podsvětí.²²¹

Další část fresky nad dveřmi popisovala přepadení trojského prince Troiluse (nejmladšího syna krále Priama neboli Apolla) bájným hrdinou řeckých mýtů Achillem, podle Homérovy Iliady.²²² Na levé straně se nacházel Achilles vyzbrojený mečem, oštěpem, přilbou na hlavě a bederním lanem. Skrýval se za rostlinami a kašnou, aby nebyl viděn Troilusem. Tato scéna předcházela pronásledování a posléze zabití Troiluse u oltáře Apolla. Pod touto scénou se nacházelo devět stromů, které znázorňovaly střídající se roční období (viz. obr. č. 22).²²³

Ukázky těchto hrobek, jejich nádherných nástěnných maleb, na kterých je krásně znázorněn posmrtný život a výbavy od různých předmětů denního života až po milodary nám poukazuje na to, že Etruskové hodně věřili na posmrtný život a snažili se pro své zesulé vytvořit to nejlepší prostředí a obdarovat je nejlepšími předměty pro lepší posmrtný život. Jelikož, věřili, že posmrtný život byl jen další životní etapa člověka.

²¹⁹ HOLLOWAY, Ross, pozn. 212, s. 90.

²²⁰ HOLLOWAY, Ross, pozn. 212, s. 90.

²²¹ KLEINER, Fred, pozn. 205, s. 13.

²²² HAYNES, Sybille, pozn. 96, s. 222.

²²³ KLEINER, Fred, pozn. 205, s. 13.

4. Etruský vliv na římské pohřební rituály

Římská a etruská civilizace se začínala prolínat již na počátku 7. století př. n. l., přičemž nadřazenost etruské civilizace ve městě Řím trvala až do roku 510 př. n. l., kdy byl Římany poslední král etruského původu Lucius Tarquinius Superbus. Na přelomu 5. - 4. století př. n. l. se povedlo Římanům po četných válkách dostat až do jádra samotné Etrurie a v podstatě ji celou pohltit. Na konci 4. století př. n. l. se začínala projevovat rozpínavost římské kultury a její vláda pokrývala skoro celou Itálií.

Jako první římská vojska zaútočila na nejméně vzdálené město od Říma, a to bohaté město Veje. Etruskové se snažili o odražení vojsk, ale jejich snahy byly bez úspěchů. Rozpínavost Římanů se každým dnem zvětšovala a síla etruských měst slábla.²²⁴ Poslední neúspěšný pokus porazit římskou armádu nastal ve 3. století př. n. l. s pomocí kmenů Keltů a Samnitů. Tento pokus byl taktéž neúspěšný a centrum Itálie se dostalo definitivně do rukou Římanů.²²⁵

Římanům nestačilo ovládnout celou Etrurii, snažili se i o romanizaci celého území Etrurie. Přicházeli sem noví římské osadníci, kteří vytvářeli nová města, ve kterých se mluvilo převážně latinsky. Etruskové se stali podmaněným obyvatelstvem, i když ze začátku v etruských městech sdíleli s Římany dvojjazyčný systém, který se nenacházel nikde jinde na světě.²²⁶ Postupem času se z měst vytratila i etruština a celá etruská civilizace definitivně splynula s římskou.

Římané si od Etrusků, aniž by si to chtěli sami přiznat, převzali mnoho nápadů a poznatků z každodenního života, náboženství i různé pohřební rituály a zvyky, a časem je zdokonalovali. Jeden velmi sporný aspekt je například založení Říma. Je známa už po staletí legenda o založení Říma Romulem a Remem. Avšak základy antického města založili již Etruskové, kteří vytvořili dokonalý plán města.²²⁷ Řím byl pod nadvládou etruských králů až zhruba do roku 510 př. n. l., kdy byl svržen poslední etruský král.

Další z mnoha komponentů etruské kultury, které Římané převzali, byly například určité prvky náboženství a vnímání bohů. Římané ze začátku své existence neměli své bohy

²²⁴ BURIAN, Jan, MOUCHOVÁ, Bohumila, pozn. 14, s. 78 - 81.

²²⁵ POLYBIOS. *Dějiny I.* Praha: Arista, 2008. ISBN 978-80-86410-56-2. s. 27.

²²⁶ DUNSTAN, William E., pozn. 34, s. 597.

²²⁷ DUNSTAN, William E., pozn. 34, s. 597.

podsvětí. Ty s odstupem času převzali od Etrusků a Řeků jako Plutona a Persefona.²²⁸ Staré etruské trojice bohů postupem ustupovaly těm novým římským. Přibyly i nové skupiny jako např. trojice Jupiter, Juno a Minerva, která byla umístěna v Kapitolském chrámu. Založení tohoto chrámu bylo přisouzeno etruskému králi Tarquiniovi, o kterém se zmiňuje i římský historik Titus Livius: *„Když Tarquinius dostal Gabie pod svou moc, uzavřel mír skmenem Aequů a obnovil smlouvu s Turky. Potom obrátil zájem k záležitostem městským: z nich první byla, aby Jovův chrám na Tarpejské hoře zůstavil jako pomník svého kralování a svého jména. Na stavbě prý se podíleli oba králové Tarquiniové: otec jej zaslíbil, syn dokončil. Aby celý prostor zůstal volný, věnován jen Jovovi a jeho chrámu, který měl být vystavěn, nařídil král, aby byly odsvěceny svatyně a kapličky, jichž tam bylo několik.“*²²⁹

Jeden z dalších prvků etruského náboženství, který si Římané oblíbili, byli věštcí tzv. haruspikové. Velkou žádanost haruspiků uvádí ve svých spisech i Cicero, kde popisuje zasažení sochy etruského boha Sumnanse na chrámu Jova Kapitolského bleskem: *„Nyní tvůj konsulský rok vše zachytil, nezvratně zhustil, co již haruspex lydský, jenž z tyrhénského byl rodu, v roce konsulů Torquata Kotty byl předvídal kdysi. Neboť hřímavý otec, jenž se o hvězdný Olymp opřel, bleskem hrozným zasáhl své chrámy a pahorky vlastní, seslav ničivý oheň i na samo Kapitolium. Tehdy se zřítily kovové sochy starce Natty, ctihodná, stará, i tabule zákonů, schválených bohy; Tehdy i sochy bohů blesk zasáhl, rozbil je zcela. Kojná římského rodu vlčice Martova tam stála, která Romula, Rema, dva slavné Martovy syny, kojila výživným mlékem, skýtajíc jim vemena plná. Socha vlčice této i s bohy sražena byla bleskem z podstavce svého, v němž jen tlapky nohou nechala. Který pak znalec tehdy, když pročítal etruské knihy, na světlo nevynášel děs, proroctví zarmucujících?“*²³⁰ Římané byli ohromeni etruskou znalostí rituálů a věštění, a často používali znalost etruských věštců. Například mnoho generálů mělo svého haruspika, který je varoval před nebezpečím.

Na počátku 4. století se povědomí o etruských haruspiků vytrácelo. Stejně tak to bylo u jiných etruských náboženských praktik, například u věštění budoucnosti. Byl zastáván názor, že člověk sám sobě budoucnost předpovídat nedokáže. S tímto tvrzením souhlasili antický historik Ammianus Marcellinus, který ve své knize *Soumrak Římské říše* použil slova Cicerona: *„Předzvěsti budoucích věcí jsou vyjevovány bohy. Jestliže se v nich někdo zmýlí,*

²²⁸ GROH, Vladimír. *Život v starém Římě*. 3. vyd. Praha: Jednota českých filologů, 1939. s. 88.

²²⁹ LIVIUS, Titus. *Dějiny*. 1. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1979. s. 114-115.

²³⁰ CICERO, Marcus, Tullius, pozn. 41, s. 22 - 23.

*nepochybila přirozenost bohů, nýbrž výklad lidí.*²³¹

Další pozůstatek etruského vlivu na římskou kulturu můžeme vidět u pohřebních rituálů a pohřbů takových.²³² Jako v Etrurii byly pohřební rituály i v Římě považovány za akty mající kultovní vliv. Tohoto rituálu se účastnila celá rodina včetně dětí. Často byl pohřeb důvodem k setkání široké rodiny.²³³

Tak jako u Etrusků se i římská rodina sešla u zesnulého, položili ho na zem a oplakávali ho. Při pohřbu mocnějšího člena společnosti se příbuzní a přátelé shromáždili u lože umírajícího. Když člověk zemřel, zatlačili mu oči. Poté celá rodina provedla tzv. *conclamatio* - opakovali třikrát nahlas jméno zesnulého a pak nebožtíka oplakávali.²³⁴ Nebožtík byl omyt, upraven a oblečen do nejlepšího roucha. Pak byl umístěn na lehátko v atriu, kolem byla rozsvícena světla a zapálena pryskyřice nebo vonné látky. Vchod do domu byl ozdoben cypřišovými nebo piniovými větvemi. Po dobu vystavení nebožtíka se v domě zpívaly smuteční nářky, při kterých ženy lomily rukama a vydávaly bolestivý křik. Dále zde byly slyšeny zpěvy žen, které toto provozovaly jako své zaměstnání.²³⁵ Další povinností rodiny bylo oznámit úmrtí v chrámu bohyně smrti a pohřbu Libitivy. Posléze rodina musela zaplatit poplatek kvůli zapsání do záznamových knih, které byly v tomto chrámu uloženy.²³⁶

Podobně vyprovázeli Římané své zesulé do hrobky v pohřebním průvodu, kde příbuzní zesnulého truchlili a celý průvod byl doprovázen tanečnicí a herci. Existovaly dva typy pohřbu, spálením nebo pohřbením do země. Při spálení těla byla vytvořena hranice na místě potencionálního hrobu. Pokud byl zesnulý pohřben do země, tělo bylo přeneseno na nosítkách a vloženo do sarkofágu. Po uložení zesnulého do hrobky v terakotovém nebo dřevěném sarkofágu nebo spálením na hranici ve tvaru oltáře se konaly smuteční hostiny, ale na rozdíl od etruských honosných hostin, byly ty římské o něco chudší. Jednalo se pouze o dvě, a to na závěr pohřebního dne a další se konala po osmi dnech, která byla spojená s obětováním, a tím se ukončilo období hlubokého smutku, kromě nejbližších. Ti museli truchlit dále.²³⁷ Po celém ceremoniálu se každý rozešel do svých domovů a zde devět dní truchlil. Každý národ v tomto období, Římany nevyjímaje, přinášel do hrobů zesnulým jeho každodenní předměty a jiné

²³¹ MARCELLINUS, Ammianus. *Soumrak římské říše*. Praha: Odeon, 1975. ISBN 01-026-75.s. 202.

²³² HOŠEK, Radislav, MAREK, Václav. *Řím Marka Aurelia*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0147-4. s. 104.

²³³ SALLER, Richard P. *Patriarchy, property, and death in the Roman family*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. ISBN 9780521599788. s. 18.

²³⁴ BURIAN, Jan. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*. Praha: Svoboda, 1970. ISBN 25-128-70. s. 135.

²³⁵ GROH, Vladimír, pozn. 223, s. 142.

²³⁶ GROH, Vladimír, pozn. 223, s. 182.

²³⁷ GROH, Vladimír, pozn. 223, s. 142.

ozdobné šperky a posmrtné věci.²³⁸

I Římané pokládali své zesnulé do hrobů. Zde se taktéž inspirovali etruskými prvky. Při stavbě svých hrobek ze začátku používali podle etruských vzorů tzv. nepravou klenbu, která se tvořila postupným pokládáním neopracovaných kvádrů na sebe, dokud se nevytvořil oblouk. Tuto techniku se povedlo Římanům postupem času zdokonalit v tzv. klenbu pravou. Ta byla tvořena již z opracovaných kvádrů kamene, tak, aby do sebe části dokonale pasovaly.

Etruskové i Římané věřili, že tělo zesnulého je nečisté, a proto musí být pohřbeno mimo městské hradby. Pohřebiště byla zřízena většinou podél silnic vedoucích z měst. Objevovaly se zde jak hroby velevážených římských rodin s mohutnými, zdobenými hrobkami, tak i hroby nejchudší části společnosti.

Díky etruské kultuře mohly vzniknout základy nejznámějšího starověkého impéria, a to římského. Římané žili ze slávy bývalé bohaté Etrurie, kterou svou rozpínavostí a ambicemi vládnout celé Itálii pohltili. Avšak Římané nechtěli, aby v jejich historii byly zmínky o jakékoli civilizaci, která je předcházela, proto se snažili vědomí o Etruscích co nejvíce potlačit. To se jim však úplně nepodařilo a díky přijímání prvků etruské kultury se nám v několika ohledech dochovaly etruské vynálezy a střípky této pozoruhodné kultury.²³⁹

²³⁸ HOŠEK, Radislav, MAREK, Václav, pozn. 227, s. 102.

²³⁹ GROH, Vladimír, pozn. 223, s. 88.

Závěr

Cílem této práce bylo poskytnout ucelený přehled a vyzdvihnout nejpůsobivější fakta o etruské civilizaci a o jejich pohřebním ritusu. Zmínka však byla i o jejich záhadném původu, o který se vedl spor již v době antiky, zda pocházeli z jižní Asie, jak tvrdil Hérodotos, nebo zda byli podle Dionýsia z Halikarnassu původní obyvatelé Itálie. Dále se v práci objevila zmínka o etruském náboženství, které je polyteistické a o konkrétních bozích nebes a hlavně bozích podsvětí a démonech, kteří byli nedílnou součástí etruského posmrtného života a doprovázeli zesnulého na onen svět. Hlavní důraz byl však kladen na hrobky, jejich výbavu a výzdobu a v neposlední řadě o vlivu této civilizace na římskou kulturu pohřbívání.

Obyvatelé Etrurie byli považováni za velmi nábožensky založenou civilizaci, alespoň podle antických historiků. Etruskové byli taktéž považováni za národ, pro který byla smrt nedílnou součástí každodenního života, proto se na ni vždy důkladně připravovali. Svě honosné hrobky stavěli jako obytné domy s veškerou potřebnou výbavou, jako např. keramikou, předměty denní potřeby, kamenná lůžka na sarkofágy, sochy předků z vápence atd. Nedílnou součástí hrobky byly i nástěnné malby, které se objevovaly převážně na všech čtyřech stranách komory hrobky. Zobrazovaly se výjevy hrdinské, příroda, rybolov, posmrtné hostiny nebo démoni, kteří hlídali vchod do hrobky a doprovázeli zesnulého do podsvětí. Nejčastěji zobrazovanými démony jsou Charun, který byl vyobrazován s modrou nebo šedou kůží, oslími uši a křídly a Vanth, démonka v bílých šatech s dlouhými křídly.

Vliv etruské kultury na římskou se dá datovat již od 7. - 6. století př. n. l. Časté Římské výpady na etruské území a jejich velká rozpínavost měla za příčinu postupné vytrácení etruské kultury, až nakonec vedla k zániku. Římané převzali od Etrusků mnohé z jejich kultury např. architektonické prvky, jako například základy města Řím, který postavili etruští stavitelé. Dále to byly zvyky a část náboženských aspektů a tak dále. Ve velké oblibě měli věštění etruskými věstci tzv. haruspiky hlavně z blesků, letu ptáků a z vnitřností zvířat.

O etruskou civilizaci se zajímal i římský císař Claudius, který se naučil Etruštinu a sepsal o Etruscích dvaadvaceti svazkové dílo *Tyrrhenika*, které se bohužel nedochovalo. V dílo bylo pravděpodobně zaznamenáno původ, výklad etruského jazyka a náboženství.

Etruská civilizace byla po všech směrech výjimečná. V podstatě postavila budoucí základy Říma a jejího impéria, které vzniklo na území velkolepé Etrurie. Bohužel byli Etruskové Římány zatlačeni do pozadí dějin a jejich kultura upadla na dlouhou dobu v zapomnění.

Seznam použitých zdrojů

Prameny:

- CICERO, Marcus Tullius. *Předtuchy a výstrahy*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-056-0.
- DIONYSIUS OF HALICARNASSUS. *The Roman antiquities. volume 1*. Cambridge: Cambridge Harvard university press, 1937.
- GELLIUS, Aulus. *Atické noci*. Bratislava: Tatran, 1987. ISBN 061-050-87.
- HÉRODOTOS. *Dějiny, aneb, Devět knih dějin nazvaných MÚSY*. 2. vydání, Odeon, 1972. ISBN 9788020011923.
- HÉSIODOS. *Železný věk*. Praha: Odeon, 1976. ISBN 80-205-0127-4.
- LIVIUS, Titus. *Dějiny. 1*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1979.
- MARCELLINUS, Ammianus. *Soumrak římské říše*. Praha: Odeon, 1975. ISBN 01-026-75.
- PLINIUS SECUNDUS, Gaius. *O umění a umělcích*. Praha: Melantrich, 1941.
- POLYBIOS. *Dějiny I*. Praha: Arista, 2008. ISBN 978-80-86410-56-2.
- SUETONIUS TRANQUILLUS, Gaius. *Životopisy dvanácti císařů*. Praha: Svoboda servis, 1998. ISBN 80-902300-5-9.
- VERGILIUS, Publius. *Aeneis*. Praha: Svoboda, 1970. ISBN 978-80-200-1997-4.

Literatura:

- BARKER, Graeme, RASMUSEN, Tom. *Etruskové*. Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-351-7.
- BEAZLEY, J. D. *Etruscan vase painting*. New York: Hacker Art Books, 1976. ISBN 0878171827.
- BLOCH, Raymond. *The Etruscans*. London: Thames and Hudson, 1958. ISBN B0000CK0R9.
- BONFANTE, Larissa, SWADDLING, Judith. *Etruské mýty*. Praha: Levné knihy, 2007. ISBN 978-80-7309-440-9.
- BONFANTE, Larissa. *Etruscan*. London: British Museum Press, 1990. ISBN 978-0520071186.
- BONFANTE, Larissa. *Etruscan Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*. London: Wayne State University Press, 1986. ISBN 978-0814318133.
- BOUZEK, Jan. *Etruskové - jini, než všechny ostatní národy*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN 80-246-0516-3.
- BOUZEK, Jan. *Antické umění v Československých sbírkách - Katalog výstavy*, Praha, srpen - listopad 1979. Praha: Národní galerie, 1979.
- BOUZEK, Jan, DUFKOVÁ, M., KULICHOVÁ, L. *Svět Etrusků: Průvodce výstavou v paláci U Hybernů*. Praha: Ministerstvo kultury, 1988.

- BOUZEK, Jan. *Umění a myšlení: jak se lidské myšlení zrcadlí v dílech výtvarného umění a jak umění ovlivňuje naše vnímání i myšlení*. Praha: Triton, 2009. ISBN 978-80-7387-278-6.
- BRIQUEL, Dominique, GUITTARD, Charles. *Les écrivains du siècle d'Auguste et l'Etrusca disciplina*. Université de Tours: Piganiol 1991. ISBN 0248-8388.
- BURENHULT, Göran. *Velké civilizace – kultura a společnost starověku*. Praha: Argo, 2006. ISBN 80-7203-778-1.
- BURIAN, Jan MOUCHOVÁ, Bohumila. *Záhadní Etruskové*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 1974.
- BURIAN, Jan. *Řím. Světla a stíny antického velkoměsta*. Praha: Svoboda, 1970. ISBN 25-128-70.
- DENNIS, George. *The cities and cemeteries of Etruria*. 2. edit. London: J. Murray, 1878. ISBN 9781400854882.
- DUNSTAN, William E., *Ancient Rome*. Lanham, Rowman, 2011. ISBN 07-425-68342.
- ELIADE, Mircea. *Dějiny náboženského myšlení*. 2, Od Gautamy Buddha k triumfu křesťanství. Praha: Oikoymenth, 1996. ISBN 80-86005-19-4.
- *Encyklopedie antiky*. Praha: Academia, 1973.
- *Etruskové a Římané: podivuhodné archeologické objevy: cesty, objevy, rekonstrukce*. (překl. FLEMROVÁ, Alice, LÁZŇOVSKÁ Miloslava), Praha: Knižní klub: Balios, 2001. ISBN 80-242-0555-6.
- GROH, Vladimír. *Život v starém Římě*. 3. vyd. Praha: Jednota českých filologů, 1939.
- GRUMMOND, Nancy de. *Etruscan Myth, Sacred History, and Legend*. Philadelphia: Brill, 2006. ISBN 9781931707862.
- HAYNES, Sybille. *Etruscan civilization: a cultural history*. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.
- HEJZLAR, Gabriel. *Etruskové a jejich výtvarná práce*. Praha: SPN, 1969.
- HENCKEN, Hugh. *Tarquinia and Etruscan Origins*. London: Praeger, 1968. ISBN 978-0500020593.
- HEURGON, Jacques. *Daily life of the Etruscans*. London: Phoenix, 2002. ISBN 9788804354420.
- HOLLOWAY, Ross. *The Bulls in the "Tomb of the Bulls" at Tarquinia*. Boston: American Journal of Archaeology, 1986. ISBN 10.2307/506031.
- HOŠEK, Radislav, MAREK, Václav. *Řím Marka Aurelia*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0147-4.
- KELLER, Werner. *Etruskové*. Praha: Orbis, 1974. ISBN 11-086-74.
- KIENITZ, Friedrich-Karl. *Národy ve stínu: Soupeři Řeků a Římanů v letech 1220-200 př. n. l.* Praha: Odeon, 1991. ISBN 80-207-0316-0.
- KLEINER, Fred. *A History of Roman Art*. Roma: Thomson Wadsworth, 2006. ISBN 978-0534638467.

- KUMPERA, Jan. *Historia Mundi II.: Vybrané kapitoly z dějin středověku*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2004. ISBN 80-7043-327-2.
- MAGAGNINI, Antonella. *Etruskové: poklady starobylých civilizací*. V Praze: Euromedia Group - Knižní klub, 2008. ISBN 978-80-242-2034-5.
- MÜHLESTEIN, Hans. *Die Etrusker im Spiegel ihrer Kunst*. Berlin: VEB Deutscher Verl. der Wissenschaften, 1969.
- NOVOTNÁ, Mária. *Pravek Európy*. Bratislava: Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, 1989.
- NOVOTNÝ, Bohuslav. *Encyklopédia archeológie*. Bratislava: Obzor, 1986.
- PEČÍRKA, Jan. *Dějiny pravěku a starověku I*. Praha: SPN - Státní pedagogické nakladatelství, 1979. ISBN 14-327-79.
- PEČÍRKA, Jan. *Dějiny pravěku a starověku II*. Praha: SPN - Státní pedagogické nakladatelství, 1979. ISBN 14-327-79.
- PRAYON, Friedhelm. *Etruskové: Historie, náboženství, umění*. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X.
- FARKAČOVÁ, Zuzana. *Smrt a zásvěti v náboženských představách a praxi obyvatel starověké Etrurie*. Praha, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Karlova.
- SALLER, Richard P. *Patriarchy, property, and death in the Roman family*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. ISBN 9780521599788.
- SPIVEY, Nigel Jonathan. *Etruscan Art (World of Art)*. New York: Thames & Hudson, 1997. ISBN 978-0500203040.
- STRONG, Donald. *Antické umenie*. Bratislava: Pallas, 1970. ISBN 0520019105.
- SYROVÝ, Bohuslav. *Vývoj stavebnictví a architektury ve starověku*. Praha: SNTL. 1959.
- TORELLI, Mario. *The Etruscans*. London: Thames and Hudson, 2000. ISBN 978-0500510339.
- TOYNBEE, J. M. C. *Death and Burial in the Roman World*. London: JHU Press, 1971. ISBN 978-0801855078.
- *Umění Etrusků: Katalog výstavy*. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší, 1981.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch, ZAMAROVSKÝ, Peter. *Bohové a hrdinové antických bájí*. v Bráně a Knižním klubu. Praha: Brána, 1996. ISBN 80-85946-29-7.

Internetové zdroje:

- CARTWRIGHT, Mark. Regolini-Galassi. *Ancient History Encyclopedia* [online]. 2017 [cit. 2018-11-15]. Dostupné z: <https://www.ancient.eu/article/1020/regolini-galassi-tomb/>.
- *L'Italia preromana. I siti etruschi: Tarquinia. Treccani* [online]. [cit. 2018-11-14]. Dostupné z: http://www.treccani.it/enciclopedia/1-italia-preromana-i-siti-etruschi-tarquinia_%28II-Mondo-dell%27Archeologia%29/.

- SVOBODOVÁ, Helena. *Etruské pohřebiště v Caere - "Etruské pohřebiště v Caere - "Město mrtvých". Archeologie na dosah* [online]. 2013, [cit. 2018-09-15]. Dostupné z: <http://www.archeologienadosah.cz/vylety/etruske-pohrebiste-v-caere-mesto-mrtvych>.
- WINTER, Nancy A. Solving the Riddle of the Sphinx on the Roof [online]. [cit. 2018-08-17]. Dostupné z: <https://www.britishmuseum.org/pdf/10%20Winter.pdf>.

Obrazové zdroje (vlastní archiv):

- KLIMEŠOVÁ, Veronika. Urna z 1. poloviny 9. století př. n. l., [foto], Vatikánská muzea 2020.
- KLIMEŠOVÁ, Veronika. Sarkofágy z 2. poloviny 2. století př. n. l., [foto], Vatikánská muzea 2020
- KLIMEŠOVÁ, Veronika. Červenofigurální váza, [foto], Vatikánská muzea 2020.
- KLIMEŠOVÁ, Veronika. Červenofigurální váza - souboj Iva Nemeana s Herkulem, [foto], Vatikánská muzea 2020.
- KLIMEŠOVÁ, Veronika. Sarkofág muže držícího svitek - Tarquinie 3. století př. n. l., [foto], Vatikánská muzea 2020.
- KLIMEŠOVÁ, Veronika. Pectoral in beaten gold, [foto], Vatikánská muzea 2020.

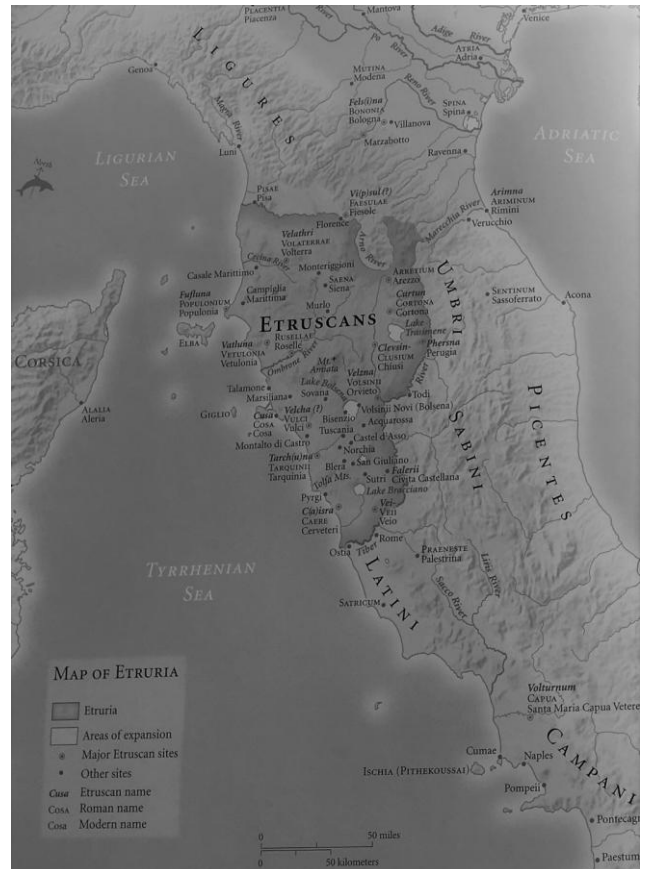
Seznam příloh

- Obr. č. 1:** Území Etrurie. Zdroj: HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.
- Obr. č. 2:** „Tarchónovo zrcadlo“ z Tuscanie (nákres) s námětem mýtu o založení Tarquinie, průměr 12 cm, 3. století př. n. l. Zdroj: PRAYON, Friedhelm. Etruskové: Historie, náboženství, umění. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X.
- Obr. č. 3:** Model ovčích jater určený k věštění. Zdroj: HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.
- Obr. č. 4:** 16 dílný nebeský kříž se sídly etruských bohů. Zdroj: PRAYON, Friedhelm. Etruskové: Historie, náboženství, umění. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X.
- Obr. č. 5:** Tabulka nejznámějších etruských bohů a jejich řecko-římské synonymy. Zdroj: PRAYON, Friedhelm. Etruskové: Historie, náboženství, umění. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X.
- Obr. č. 6:** Hrobka Orcus I. v Tarquinii, Charun. Zdroj: SPIVEY, Nigel Jonathan. Etruscan Art (World of Art). New York: Thames & Hudson, 1997. ISBN 978-0500203040.
- Obr. č. 7:** Vanth v hrobce rodiny Anina zhruba 300 př. n. l. hlídající vchod do podsvětí. Zdroj: HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.
- Obr. č. 8:** Charun a Vanth v hrobce rodiny Anina zhruba 300 př. n. l. hlídající vchod do podsvětí. Zdroj: HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.
- Obr. č. 9:** Urna z 1. poloviny 9. století př. n. l. Zdroj: Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.
- Obr. č. 10:** Sarkofágy z 2. poloviny 2. století př. n. l. Zdroj: Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.
- Obr. č. 11:** Červenofigurální váza. Zdroj: Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.
- Obr. č. 12:** Malované panely bratří Bovaney z Cerveteri, 550 př. n. l. Zdroj: HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.

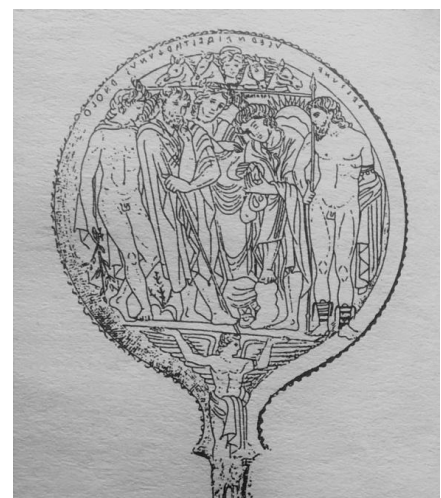
- Obr. č. 13:** Červenofigurální váza - souboj Iva Nemeana s Herkulem. Zdroj: Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.
- Obr. č. 14:** Sarkofág muže držícího svitek - Tarquinie 3. století př. n. l. Zdroj: Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.
- Obr. č. 15:** Sarkofág muže a ženy z Cerveteri. Zdroj: SPIVEY, Nigel Jonathan. Etruscan Art (World of Art). New York: Thames & Hudson, 1997. ISBN 978-0500203040.
- Obr. č. 16:** Plán nekropole Monterozzi. Zdroj: Traveling in tuscanly [online]. [cit. 7.11.2019]. Dostupný na WWW: <http://www.travelingintuscany.com/art/art/tarquinianecropolises.htm>.
- Obr. č. 17:** Plán nekropole Banditacci. Zdroj: BARKER, Graeme a Tom RASMUSEN. Etruskové. Praha: Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-351-7.
- Obr. č. 18:** Plán hrobky Regolini - Galassi. Zdroj: Musei Vaticani [online]. [cit. 7.11.2019]. Dostupný na WWW: http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-gregoriano-etrusco/sala-ii--tomba-regolini-galassi/tomba-regolini-galassi.html#nav_explore.
- Obr. č. 19:** Pectoral in beaten gold. Zdroj: Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.
- Obr. č. 20:** Interiér hrobky rodiny Volumniů v Perugii, která je součástí nekropole Palazone z 5. - 6. století př. n. l.
Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/Hypogeum_of_the_Volumnus_family#/media/File:Hypogeum_cyark_3.jpg
- Obr. č. 21:** Dveře do podsvětí, hlídající dvěma Augury - hrobka Augurů. Zdroj: Wikipedie [online]. [cit. 8.11.2019]. Dostupný na WWW: https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_the_Augurs#/media/File:Tomba_degli_Auguri.jpg.
- Obr. č. 22:** Nástěnná malba zadní komory - hrobka býků. Zdroj: Wikipedie [online]. [cit. 8.11.2019]. Dostupný na WWW: https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_the_Bulls#/media/File:Tomb_of_the_Bulls_interior_AvL.JPG.

Přílohy

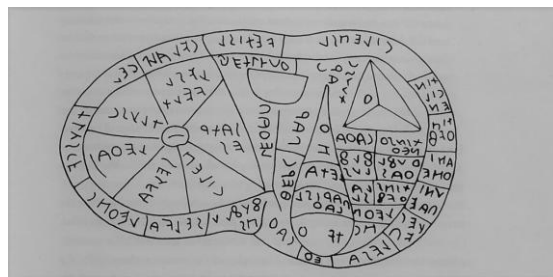
Obr. č. 1: Území Etrurie. Zdroj: HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.

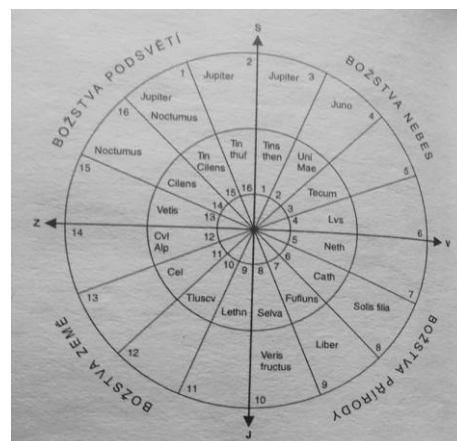
Obr. č. 2: „Tarchónovo zrcadlo“ z Tuscanie (nákres) s námětem mýtu o založení Tarquinie, průměr 12 cm, 3. století př. n. l. Zdroj: PRAYON, Friedhelm. Etruskové: Historie, náboženství, umění. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X.

Obr. č. 3: Model ovčích určené k věštění. Zdroj: HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.

Obr. č. 4: 16 dílný nebeský kříž se sídly etruských bohů. Zdroj: PRAYON, Friedhelm. Etruskové: Historie, náboženství, umění. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X.

Obr. č. 5: Tabulka nejznámějších etruských bohů a jejich řecko-římské synonymy. Zdroj: PRAYON, Friedhelm. Etruskové: Historie, náboženství, umění. Praha: NS Svoboda, 2002. ISBN 80-205-1029-X.

etrusky	řecky	latinsko-římsky
Tinia	Zeus	Jupiter
Uni	Héra	Juno
Artumes	Artemis	Diana
Menerva	Athéna	Minerva
Nethuns	Poseidon	Neptun
Cautha	Hélios	Sol
Turms	Hermés	Merkur
Fufluns	Dionýsos	Bakchus
Hercle	Héraklés	Heracles
Northia	Týché	Fortuna
Aita	Hádés	Pluto
Phersipana	Persefona	Proserpina
Turan	Afrodité	Venuše
Theson	Eos	Aurora

Obr. č. 6: Hrobka Orcus I. v Tarquinii - démon Charun. Zdroj: SPIVEY, Nigel Jonathan. Etruscan Art (World of Art). New York: Thames & Hudson, 1997. ISBN 978-0500203040.

Obr. č. 7: Vanth v hrobce rodiny Anina zhruba 300 př. n. l. hlídající vchod do podsvětí. Zdroj: HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.

Obr. č. 8: Charun a Vanth v hrobce rodiny Anina zhruba 300 př. n. l. hlídající vchod do podsvětí. Zdroj: HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.

Obr. č. 9: Urna z 1. poloviny 9. století př. n. l.
Zdroj: Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.

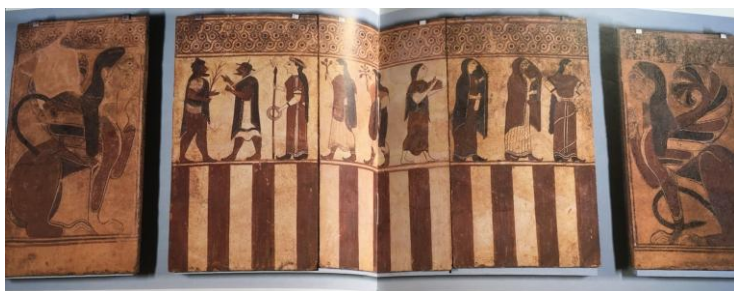
Obr. č. 11: Sarkofágy z 2. poloviny 2. století př. n. l. Zdroj:
Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.

Obr. č. 10: Sarkofágy z 2. poloviny 2. století př. n. l. Zdroj:
Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.

Obr. č. 12: Malované panely bratří Bovaney z Cerveteri, 550 př. n. l. Zdroj:
HAYNES, Sybille. Etruscan civilization: a cultural history. Los Angeles: J. Paul Getty museum, 2000. ISBN 0-89236-575-7.

Obr. č. 13: Červenofigurální váza - souboj Iva Nemeana s Herkulem. Zdroj: Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.

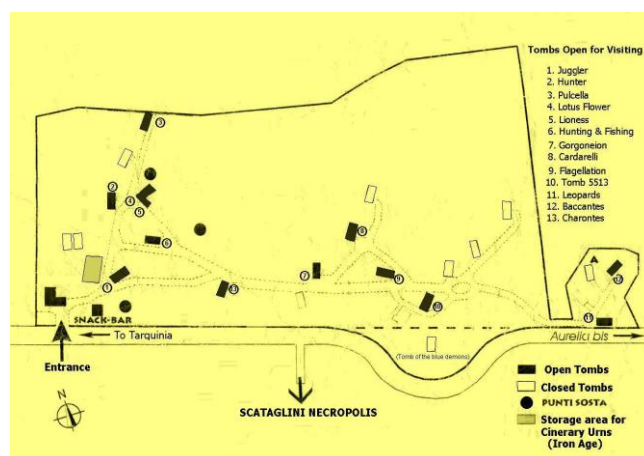
Obr. č. 14: Sarkofág muže držícího svitek - Tarquinie 3. století př. n. l. Zdroj: Klimešová, Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.

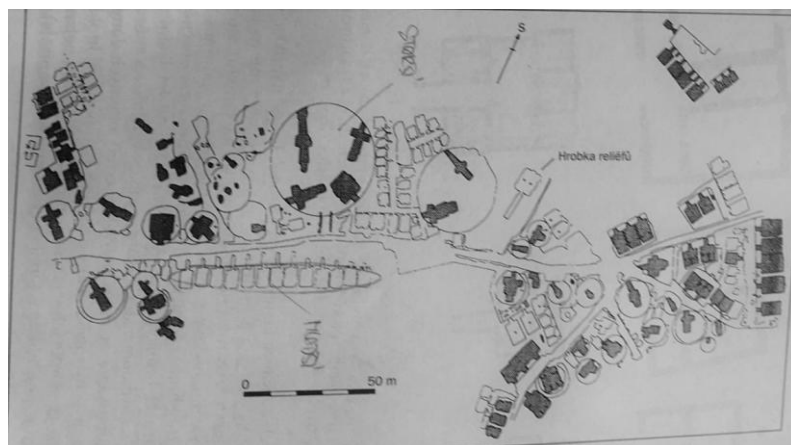
Obr. č. 15: Sarkofág muže a ženy z Cerveteri. Zdroj: SPIVEY, Nigel Jonathan. Etruscan Art (World of Art). New York: Thames & Hudson, 1997. ISBN 978-0500203040.

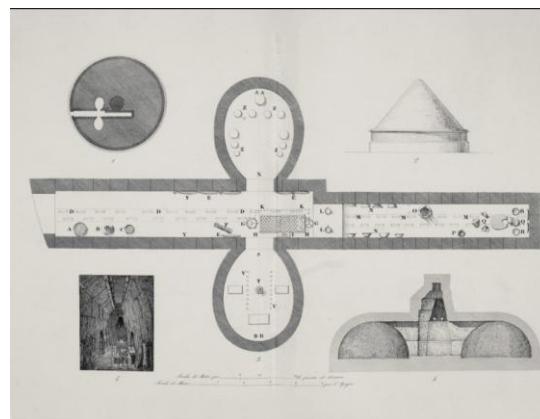
Obr. č. 16: Plán nekropole Monterozzi. Zdroj: Traveling in tuscany [online]. [cit. 7.11.2019]. Dostupný na WWW:<http://www.travelingtuscany.com/art/art/tarquinianecropolises.htm>.

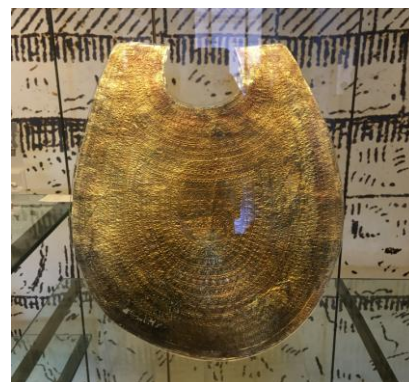
Obr. č. 17: Plán nekropole Banditacci.
Zdroj: BARKER, Graeme a Tom
RASMUSEN. Etruskové. Praha: Lidové
noviny, 2005. ISBN 80-7106-351-7.

Obr. č. 18: Plán hrobky Regolini - Galassi. Zdroj:
Musei Vaticani [online]. [cit. 7.11.2019]. Dostupný na
WWW: http://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-gregoriano-etrusco/sala-ii-tomba-regolini-galassi/tomba-regolini-galassi.html#lnav_explore.

Obr. č. 19: Pectoral in beaten gold. Zdroj: Klimešová,
Veronika. [foto], Vatikánská muzea 2020.

Obr. č. 20: Interiér hrobky rodiny Volumniů
v Perugii, která je součástí nekropole Palazzone
z 5. - 6. století př. n. l.
Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/Hypogeum_of_the_Volumnus_family#/media/File:Hypogeum_cyark_3.jpg

Obr. č. 21: Dveře do podsvětí, hlídající dvěma Augury - hrobka Augurů. Zdroj: Wikipedie [online]. [cit. 8.11.2019].

Dostupný na WWW:

[https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_the_Augurs#/media/](https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_the_Augurs#/media/File:Tomba_degli_Auguri.jpg)

File:Tomba_degli_Auguri.jpg.

Obr. č. 22: Nástěnná malba zadní komory - hrobka býků. Zdroj: Wikipedie [online]. [cit. 8.11.2019]. Dostupný na WWW:

[https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_the_Bulls#/media/](https://en.wikipedia.org/wiki/Tomb_of_the_Bulls#/media/File:Tomb_of_the_Bulls_interior_AvL.JPG)

File:Tomb_of_the_Bulls_interior_AvL.JPG.

